DE OFFICIIS MARCI TULLII CICERONIS LIBRI III.

Item,

De Amicitia: de Senectute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

Cum Indice in fine libri adjuncto.

Editio cæteris correctior atque emendatior.

LONDINI,
Typis *Guli. Wilson*, sumptibus
STATIONARIORUM.
Anno 1651.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. I. AD MARCUM FILIUM.

¶ Argumentum per *D. Eraſmum Roterod.*

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, nè ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cum Latinis & orationis virtutes cum philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde, quo eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis eſt, philoſophiæ partem duobus potiſſimum nominibus commendat, vel quòd uſus ejus ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quod hæc una ſit philoſophiæ omnibus inter ſe communis. Poſtremo, teſtatur in ſe hac diſputatione Stoicos potiſſimum ſequi, quod hi vel optimè fini bonem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint; cum Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum officii quoque naturam ſubverterint.

Triplex argumentum; à nobilitate doctoris, & item loci, & temporis diuturnitate,

QUanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris autoritatem, & urbis; quorum alter te ſcientiâ augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philoſophia

ſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſq; orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris, ut non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe hujus ætatis philoſophorum, & diſces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantùm proficias non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multùm à Peripateticis diffidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis, quod eſt oratoris proprium, aprè, diſtinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi) ſi id mihi aſſumo, videor id meo jure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui jam ſe illis ferè æquarunt, ſtudiosè legas. Vis enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequeretúrque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus, niſi forte Demetrius Phalerius in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantùm in utroque profecerimus, aliorum ſit judicium, utrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi

Dicere oratoris: judicium ferre de rebus, Philoſophi.

Inter Philoſophos Græcos nemo dicendi ſtudium ſecutus eſt.

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidéque facere potuisse. Eodémque modo de Aristotele & Isocrate judico: quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ gravissimum. Nam cùm multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè co pioséque à philosophis disputata, latissimè patêre videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eóque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metiatur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ità sint in promptu, ut res disputatione non egeat; sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platonis dicendi exercitatio, Demosthenis philosophandi defuit.

Commendat officia à persona & sua & filia: deinde ab utilitate & communitate.

Epicurea notat.

qui ſolam, aut ab iis qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herili jampridem exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac queſtione potiſſimum Stoicos, non ut interpretes: ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum, judicio arbitrióque noſtro, quantum, quoque modo videbitur hauriemus.

Idem in oratione Lyſia notavit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, antè definire, quid ſit officium; quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur, de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci, ut intelligatur quid ſit id, de quo diſputetur.

Quoniam non eſt ſimplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diviſione explicat, duplici quidem verbis, ſed re eâdem. Facit autem ex Stoicorum ſententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, eſſque cum fine bonum conjunctum, neque in quenquam præterquam in ſapientem competit: Alterum medium ſive inchoatum, quod per ſe neque bonum eſt, neq; malũ, ſed ad uſum aliquem vitæ ſumitur; ut rectè depoſitum reddere, perfecti ſit officii; depoſitum reddere, imperfectiſcum rectè niſi ſapiens nemo reddat reddant autem ſimul & ſtudi. Divus autem Ambroſius prioris generis eſſe putat, quæ ſecundum conſilia fiunt; poſterioris, quæ ſecundum præcepta; ut bene adminiſtrare rem, ad inchoatum officium pertineat, erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

Divſio officii

OMnis de officio duplex eſt queſtio: Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ conformari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt: Omniáne officia perfecta ſint: Numquid officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem, commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant: medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur eſt ut Panætio videtur, conſilii capiendi deliberatio. Nam, honeſtúmne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit, in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem, jucunditatémque, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id néne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt cùm pugnare videtur cum honeſto id quod videtur eſſe utile. Cùm enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contrà revocare ad ſe videtur, fit ut diſtrahatur in deliberando animus, afferátq; ancipitẽ curam cogitandi. Hæc in diviſione cùm præterire aliquid

quid, maximum vitium in dividendo ſit) duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolùm, utrùm honeſtum an turpe ſit delibetari ſolet: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius; itèmque, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed duplici ratione; tum pari ratione de utili, pòſt de comparatione eorum diſſerendum.

Partitio totius quæſtionis de officiis

Ex veteris Academiæ & Stoicorum ſententia, qui ſummum bonum à natura proficiſci putant, & hoc ipſum eſſe beatè vivere, ſecundum naturam vivere commemorant, docet quæ ſemina nobis natura inſeverit quæq; adminicula addiderit: quibus accedente induſtria uſu, ad felicitatem, quo referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudium tuendi ſui indidit, id quod jure naturæ eſt hominum cum pecudibus commune; vocaturque κατὰ φύσιν *τὸ οἰκεῖον, id eſt, ſecundum naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum quæ noxia. Verum homini, quoniam non ſolum è corpore conſtat, ſed etiam ex animo, ut totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde diſciplinæ omnes & virtutes illæ morales proficiſcuntur.*

PRincipio, generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe, vitam corpúſq; tueatur, declinèrq, ea quæ nocitura videantur, omniàq quæcunq ad vivendum ſint neceſſaria, inquirat, & paret; ut paſtum, ut latibula, & alia ejuſdem generis. Commune item animantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè intereſt, quod hæc tantùm, quantùm ſenſu movetur, ad id ſolum quod adeſt, quòdq; præſens eſt, ſe accommodat

Φυσικώτατόν ἐστι τὸ γεννᾶν ἑαυτῷ ὅμοιον. Ariſt.

modat, paululùm admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia & causas rerum videt, earùmq; progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; facilè totius vitæ cursum videt, ad eámque degendam præparat res necessarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem: ingeneràtq; inprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreari sunt: impellítque ut hominum cœtus & celebrari inter se & sibi obedire velit; ob eásque caùsas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum & ad victum; nec sibi soli, sed conjugi, liberis, cæteríſq; quos charos habeat, tueríque debeat. Quæ cura excitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Inprimìſq; hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cùm sumus necessariis negotiis curìſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beatéque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerúmq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatûs, ut nemini parêre animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo existit, humanarúmq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est rationìſque, quòd unum hoc animal sentit quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictìſque, qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratiòque ab oculis ad animum transferens,

multò

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factísque conservandum putat, cavétq; nè quid indecorè effœminatéve faciat, tum in omnibus & opinionibùs & factis, nè quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quódq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

In Phædro proverbium. ἐκ τῶν ὁρᾶν γίνεται τὸ ἐρᾶν.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo & Temperantia; ac de materia singularum.

SEd omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendòque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæ que dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque invention veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit; quíq; acutissimè & celerrime potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendásque, quibus

Omnes virtutes una virtus absoluta juxta platon. *Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum Fortitudo in contemptu difficultatum. Temperantia in æquabili modo rerum omnium. Decorum velut umbra corporis, honestatem consequitur.*

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum coniunctioque servetur, & animi excellentia magnitudoque cùm in augendis opibus, utilitatibúsque & sibi & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honestatem, & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vímque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt. Vnum, nè incognita pro cognitis habeamus, hísque temerè assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdémque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio à rebus agendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe sit intermissio, multique

Βουλεύου μὲν βραδέως ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα.
Isocrates.

Σύμβουλός ἐστιν οὐδεὶς βελτίων χρόνου.
Nazianz.

Sulpit. Gallus exercitum Romanum falsa formidine liberavit, lunaris eclipsis rationem edisserens, Liv. lib. 44.

multíque dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio multis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogitationis, etiam ſine opera noſtra, continere. Omnis autem cogitatio motúſque animi, aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad benè beatéque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitionísque verſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Juſtitia.

DE tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio quâ ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cujus partes duæ ſunt: juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta benevolentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut nè cui quis noceat, niſi laceſſitus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut ſuis. Sunt autem privata nulla naturâ, ſed aut veteri occupatione, aut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti ſunt, aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicitur; Tuſculanus, Tuſculanorum. Similíſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cuiuſque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſque teneat. Eò ſi quis ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam (ut præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſque noſtri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ eſſe generatos, ut ipſi inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates

in

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

Fides juſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FVndamentum eſt autem juſtitiæ fides, id eſt, dictorum conventorúmque conſtantia & veritas: ex quo, quanquã hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudiosè exquirunt unde verba ſint ducta, credamúſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem.

Duo injuſtitiæ genera, ut juſtitiæ: & unde oriantur.

SEd injuſtitiæ duo genera ſunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam qui injuſtè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio. Qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ, tam eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam, aut ſocios, deſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causâ de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur, ut cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet nè, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea quæ concupierunt, in quo vitio latiſſime patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad uſus vitæ neceſſarios, cum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem; ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei qui in republica princeps vellet eſſe, * cujus fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici

* qui ſuis.

fici apparatus, viræque cultus cum elegantia copia, quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*; id latiùs patet. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Nulla fides regni sociis. — Lucan.

Injuria alia aliâ levior.

SEd in omni injustitia permultum interest, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus, an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum injustitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defensionis, deserendíque officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut suis studiis, quibusdámve occupationibus sic impediuntur, ut

ut eos, quos turari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satìs sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quòd in veri investigatione versentur, quòdque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse: Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt: Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri Nam hoc ipsum ità justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum inccurunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ ptopositis, adjunximus causas utriusque generis, eásque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil* à se *alienum putat*. Sed tamen quia magìs ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca benè præcipiuntii qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In Heauton.

Τὸ οἰκεῖον πιέζει, ἀλλοτρίων δ' οὐ μέλει.

Pindar. proverbium *Qua dubitas ne feceris.*

Docet

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri duobus maximè modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse, nimium inhærere juris apicibus.

SEd incidunt sæpe tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna esse justo homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiúntque contraria: ut non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primùm, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm illi prosint cui promiseris. Contra officium est maius damnum anteponi minori: ut si constituerís te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ob officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tribus optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum confecerat, sus sibi ad inferos daretur aditus, ut Hippolytum ulciscerétur

In

Injuridicialibus officiis æquitas ſpectanda, non verbis inhærendum.

Exiſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumniâ quadam, & nimis callidâ & malitioſâ juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, ſumma injuria*, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui cùm triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ. Nec noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nec apperterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: Id cùm utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem eſt, non judicare. Quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, à quibus injuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi & puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit, eum, qui laceſſiverit, injuriæ ſuæ pœnitere: ut et ipſe nè quid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad injuriam tardiores.

Ex Heautontimorumeno.

Vid. Plutarchum.

Quod in puniendâ injuriâ officium.

Hactenus de civili juſtitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia ſunt hæc. Ut non niſi juſtis de cauſis ſuſcipiantur, nè inferantur niſi rebus repetitis, niſi ſolenniter denuntiata: ut ritè gerantur, né ſæviamus ſupra modum in victos: humaniùs etiam, qui ſe dedunt, recipiantur, fides hoſti etiam privatim præſtetur, non modò in conventis ſolen-

nibus. Propria vero sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.

ATque in Repub. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; cúmque illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sinè injuria in pace vivatur. Partâ autem victoria, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt; ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt; at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recipissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoq; filiũ, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus eversa. Corinthus item in Achaia à L. Mummio sublata, quòd in Isthmo esset, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bello suscipiendo efficitum.

tabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audîsse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: *Aut Status Dies Cum Hoste.* Itémque, *Adversus Hostem Æterna Auctoritas.* Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quîcum bella geras, tam molli nomine appellare? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contrà, remansit. Cùm verò de imperio decertatur, bellóque quæritur gloria, causa omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est.

Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

Senis *addidit ne pronepotem hujus, Vticensem intelligeres, nisi mavis ad absolutam ætatem referre.*

Enniani verſus.

Nec mî aurum poſco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique, (ſors,
Vôſne velit, an me regnare hera, quidve ferat
Virtute experiamur: & hoc ſimul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono ducite: dóque volentibus cum magnis dîis.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus ſuum referebat, cui avus fuerat Æacus.

Regalis ſanè & digna Æacidarum genere ſententia. Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſervanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam miſſus eſſet, jurâſſétque ſe rediturum; primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non cenſuit; deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti datam fallere. Secundo autem Punico bello, poſt Cannenſem pugnam, quos decem Annibal Romam adſtrictos miſit jurejurando, ſe redituros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâſſent: eos omnes cenſores, quoad quiſque eorum vixit qui pejerâſſent, in ærariis reliquerunt: nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permiſſu exîſſet è caſtris, rediit paulò poſt, quòd ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus è caſtris, jurejurando ſe ſolutum putabat, & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem à majoribus noſtris conſtitutum. Cùm à Pyrrho perfuga Senatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Ita nè hoſtis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum ſcelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus autem

Tantâque aliquos affecerunt ignominiâ, ut ſtatim mortem ſibi conſciſcerent, autore Liv. Decad 2. lib. 3.

etiam

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vel peculæ, vis leonis videtur: utrũq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla captalior est, quam eorum qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; néve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honesta benevolentia prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humanæ gradus a summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe

Δῶρα ἄδωρα οὐ δωρητέα

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

renda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut ſi ipſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hique arbitrantur ſe beneficos in nos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quâcunque ratione. Id autem tantùm abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæſaris pecuniarum tranſlatio à juſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem ſit juſtum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major eſſet, quàm facultates; quòd, qui benigniores volunt eſſe, quàm res paritur, primùm in eo peccant, quòd injurioſi ſunt in proximos: quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam naturâ liberales quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab oſtentatione magis, quàm à voluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores ejus erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſæ major é'que ponderis plus habebunt.

Vt ſi, pro ac ſi: Terentius, Vt ſi eſſet frater.

Tyrannica liberalitas Cæſaris & Sylla.

Deudum probis viris claris, aliquo vinculo nobis conjunctis bene meritis.

Mores

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ità quemq; maximè ut quiſque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modeſtiâ, temperantiâ, ac ipſâ, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non profecto nec ſapiente ferventior plerunque eſt; illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur.

Quomodo conſideranda ſit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. Sed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potiùs & conſtantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædã cura adhibenda eſt. Nullũ enim officium referendâ gratiâ magis neceſſarium eſt. Quòd ſi ea, quæ acceperis utenda, majore menſurâ, ſi modò poſſis, jubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis

Beneficia cum fœnore remetienda.
Νικᾶν εὖ ποιοῦντας ἐπὶ πλεόνεσσι χαθήκει.

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modo id facere possit sine injuria. Acceptorem autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maxima cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisque maximè opis indigeat, ità ei potissimùm opitulari; quod contrà sit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimùm inserviunt.

Beneficia potissimùm animo dantis metienda.

Non dandum ut recipias, sed ut prosis amico. Juxta illud Hesiod.
Καὶ δόμεν ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῷ.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

OPrimè autem societas hominum conjunctióque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ità in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altiùs videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungítque naturali quadam societate: Neque ullâ re longiùs abfumus à natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus, inter omnes societas hæc est : in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum ; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est ; *Amicorum esse omnia communia.* Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest. *Τὰ τῶν φίλων κοινὰ πάντα.*

Homo qui erranti comiter monstrat viam
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominùs ut ipsi luceat, cum illi accenderit. *Bellissimi Ennii versus.*

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia *Non prohibere aquam profluentem : Pati ab igne ignem capere, si quis velit : Consilium fideli deliberanti dare:* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt ; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo : vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *Nihilominus ipsi Luceat*, ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales. *Quæ omnibus absque discrimine communicanda.*

GRadus autem plures sunt societatis hominum : Ut enim ab illa discedatur infinitate, proprior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur : interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationésque contractæ. *A illa prima communitate ad contractiores societates descendit. Quæ communia civibus inter se.*

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmque concluditur. Nam cùm sit hoc natura commune omnium animantium, ut habent libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum, sobrinorúmque: qui cùm unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cernamus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facítque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eædémque voluntares, in his fit, ut æqué quisque altero delectetur, ac seipso. Efficitúrque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citróque datis acceptísque; quæ mutua & grata dùm sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cùm omnia ratione animóque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm

Cognatio.

Affinitates. ex coniunctio.

Amicitia virtute conciliata.

ὅμοιοι ὁμοίοις φίλοι.

Πάμπτα μὲν δύο ἐκ μία.

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrûm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerâ unâ omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus; proximi liberi, tota q. domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq, fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victúsq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estq; ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patria debemus plurimum.

Oppetere mortem, id est, ultro mori.

Convenientes, pro concordibus.

Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectare oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit; & quid quisq; nobiscum vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: túntq; officia, quæ aliis magis quam aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potiùs & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducen-

Vicini quid debeatur.

Quæ reliqui, &c. id est, quantum, relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.

deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvìs artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis fere diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad levam, timiditas, ignavia stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus varie disserit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaq; in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest,

Opprobatio pusillanimitatis.

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Cælia militum ignaviam increpantis.

Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque gesta sunt, ea nescio quo modo

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effœminare dicitur.

quasi

quaſi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noſter Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabiléſque alii; maximéque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium belliçegloriæ, quòd ſtatuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, ſi ab honeſtate recedat, nomen ſuum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, ſi juſtitiâ vacat, pugnátque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Non enim modò id virtutis non eſt, ſed potiùs immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem eſſe dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidiis & malitiâ laudem eſt adeptus. Nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod juſtitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud. Non ſolùm, inquit, ſcientia, quæ eſt remota à juſtitia, calliditas potiùs, quàm ſapientia eſt appellanda; verùm etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnànimos, eoſdem bonos & ſimplices, veritatis amicos, miniméque fallaces eſſe volumus; quæ ſunt ex media laude juſtitiæ. Sed illud odioſum eſt, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innaſcitur. Ut enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi; ſic, ut quiſque animi magnitudine maximè excellit, ità maximè vult princeps omnium eſſe vel,

Fortitudinis definitio ſecundum Stoicos.

Magnanimitas à juſtitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

vel potiùs ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cùm præſtare omnibus concupieris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Exiſtúntq; in repub. plerunq; largitores, & factioſi, ut opes quàm maximas conſequantur, & ſint vi potiùs ſuperiores, quàm juſtitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus, quod juſtitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria, judicat; principé neque ſe eſſe mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillimè autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus eſt ſanè lubricus; quòd vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſq; aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

Χαλεπὰ τὰ καλά. Proverbium Socratis. *Difficilia quæ pulchra.*

Qui gloria ſine periculo ſuſcipit, ambitioſus, non fortis.

Lubricus, i. e. anceps, & periculoſus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſſimùm ſita; in contemnendis tum proſperis, tum adverſis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum decorúmque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cùm ità ſit affectus animo, ut ſuprà dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, ſed vehementer arduas, plenáſq; laborum & periculorum cùm vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum

tum duarum ſplendor omnis & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem in poſteriore: cauſa autem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id quod honeſtum ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea quæ eximia pleriſq; & præclara videntur, parva ducere, eaq; ratione ſtabili firmâq; contemnere, fortis animi, magníque ducendum eſt. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunaq; verſantur, ità ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil a dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæq; conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum ſe à labore præſtet, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda ſunt. & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi támque parvi, quàm amare divitias: Nihil honeſtius magnificentiú que, quam pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potiùs non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adſit & ſecuritas, quæ afferat cùm conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis ſe removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobiliſſimi philoſophi, longéque principes, & quidam homines ſeveri & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quàm à dolore.

Humilis animi, mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris delectati re suâ familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parêrent, libertate uterentur; cujus proprium est, sic vivere ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo & parvo. Ii quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior & minùs aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinémq; aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit rempublicam non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ graviore causâ impediti, à repub. recesserunt, cùm ejus administrandæ potestatem aliis, laudémq; concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicer. se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus; iis non modò non laudi, verùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parùm sibi constent, voluptatem severissimè contemnant: in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamiâ: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscendi magistratus sunt, & gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempub. nihilo

ut nè pro nè.

uti Plato.

uti Scipio.

Non satis constanter, id est *alibi contemnunt, alibi minimè.*

nihilo minùs quàm philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi atque ſecuritas, ſiquidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiâque victuri. Quæ eò faciliora ſunt philoſophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quò minùs multis rebus egent; & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa majores motus animorum concitantur, majoráque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis, quò magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit: ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, nè aut temerè deſperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priuſquàm aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis eſt; qua poſſis, in his tibi diffidere, ignaviæ.

Longe fortius eſſe civilibus rebus quam bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de ſe.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas majores eſſe, quàm urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniiſque plerunque contingit: eóque magis ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem ſi volumus judicare, multæ res exiterunt urbanæ majores clariorésque quàm bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen quàm Solonis, illuſtrius, ciretúrque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo primùm conſtituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum eſt. Illud

Themiſtocles Athenienſium imperator apud Salaminam inſulam Xerxem prælio vicit.

Solon Salaminiis dedit leges maximè ſalutares.

lud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit: at ab illo verum eſt adjutum eſſe Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio Senatûs ejus, qui à Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania Lyſandróque dicere: quorum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatarum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & diſciplinæ conferendi ſunt. Quinetiam ob has ipſas cauſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cùm verſaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis & vir & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione; attingit enim & bellicam, quoniam vi manúque confecta eſt: ſed tamen idipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me ſolere ab improbis & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nónne togæ arma ceſſêre? Neq; enim in reipub periculum fuit gravius unquam, nec majus odium; Irâ conſiliis, diligentiâque noſtrâ celeriter de manibus audaciſſimorum civium elapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut

Lycurgus legum lator Pauſaniæ ac Lyſandro ducibus multis victoriis nobilibus ante fertur.

M. Scaurus eloquentia & iuris ſcientia commendatus, & Q. Catulus in rebus civilibus floruerunt, Marius & Pompeius belli gloria. Scipio Æmilianus Numantiæ ſuſtulit. Scipio Naſica Tib. Gracchum pernitioſas leges ferentem privatus occidit.

Hic eſt invidioſus ille verſiculus, quo Cicero gloriatus eſt, ſe in toga Catilinariam conjurationem oppreſſiſſe.

Ter triumphavit Pompeius de Afris, & iterum de Hiſpanis, tertio de Mithridate

diceret

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in reipub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergò domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studiíq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obedire consilio rationiq; possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione, in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogati reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magi est decertendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugâ, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi ùti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò ante constituere quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiâ consilióq; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

M. Cato sicè, quam triduo ferè ante Carthaginem taluerat, in senatu esse, sè persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cùm insequente anno mortuus esset, tamen valuit & sanxit auctoritas contra Nasicam, nè everteretur suadentem. Turpe est dicere, Non putaram. Scipionis apophthegma.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non saviendum in victos.

DE evertendis autem, diripiendisq; urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè, nè quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Multitudini parcendum.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

UT enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidíque videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est. subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula quàm ad communia; dimicaréq; paratius de honore & gloria quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, nè repub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissima metaphora.

Quæ res potiùs periclitanda. Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis quàm privatæ gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralip.

dux fuiſſet Peloponneſiaco bello, multáque feciſſet egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit, Lacedæmonios, claſſe illâ amiſsâ, aliam parare poſſe: ſi fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa peſtifera, quâ, cùm Cleombrotus invidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtque magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod ſentiunt, etiamſi optimũ ſit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magnâ ſuorum clade. Fabius cunctator; hiſtoria notiſsima. Fortis eſt, falſam infamiam contemnere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium ſic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum. Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè cum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Ut enim tutela, ſic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa eſt, gerenda eſt. Qui autem parti civium conſulunt, partem negligunt, rem perniciosiſſimam in civitatem inducunt, ſeditionem, atque diſcordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii ſtudioſi optimi cujuſque videantur, pauci univerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ: in noſtra reipub. non ſolùm ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in reipub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradéque ſe totum reipub. neque opes aut potentiam conſectabitur, totámque eam

Magnanimi eſt, publica commoda ſuis anteponere. Magiſtratus æquus omnibus, & partium ſtudio vacuus. Optimum optimum dicit. Fortis ut non recuſat invidiam in loco, ita nec temerè arceſſit.

sis tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ità justitiæ honestatique adhæresces, ut, dum eam conservet, quamvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs quàm deserat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

MIserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio: de qua præclarè apud eundem est Platonem, Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potiùs remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idémque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui judicio tueri remp. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda est faci ira, & altitudo animo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morosi ratem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maximè ab irâ temperandum.

OMnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui punit, aliquem

aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, nè major pœna quàm culpa ſit, & nè iiſdem de cauſis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè eſt ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium & parum, quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda eſt: optandúmque, ut ii qui præſunt reipublicæ, legum ſimiles ſint quæ ad puniendum non iracundiâ ſed æquitate ducuntur.

Horatius, *Virtus eſt medium vitiorum & utrinque redactum.*

Stoici affectibus vacare, Peripatetici mederari ſapientem volunt.

Magnanimi eſt, neque ſecundis inſoleſcere, neque dejici adverſis.

ATq; etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, levitatis eſt, præclaráque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eadémque frons: ut de Socrate itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, & gloriâ ſuperatum à filio; facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò ſuperiores ſimus, tantò nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem ſuum ſolitum ait dicere, Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſolent, ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibìque præſidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent

Africani apophthegma.

Præſidere id eſt, *nimium fidere.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hísque major etiam quàm antè tribuenda est autoritas: íísque temporibus cavendum est, né assentatoribus præbeamus aures, nec adulari nos finamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Magnanimus assentationes non recipit.

Officia maganimi in otio honesto.

ILlud autem sic est judicandum, maximas geri res & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimòsque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, sesèque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos, potiúsque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm benè parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso, tum quàm plurimis, modò dignis se utilem præbeat, deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ, nec libidini potiùs, luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem licet magnificè & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEM-

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circagula & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum a natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnéque vitæ officium cohonestet divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè *decorum* potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. *Decorum honesti comes.*

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quòd in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat apparet. Nam & ratione uti, atq; oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate, omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet: *Decorum in prudentia.*

cet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia. *Decorum injustitiæ.* decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur, quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ità pertinet, ut non recondità quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. *Decorum ab honesto rerum separatur.* Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest quam re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. *Decorum quotuplex sit.* Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. *Decorum generale quid sit.* Atque illud superius sic ferè definire solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. *Decorum speciale quid sit.* Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ità naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. *Liberali, id est, honesta.* Hæc ità intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cùm id quod quaq; personâ dignum est & fit, & dicitur. Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint dum metuant,

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens;

Horatius, Reddere personæ scit convenientia cuique.

Indecorum videretur, quòd eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente plausus excitantur: est enim digna

digna personâ oratio. Sed poëtæ quid quemque deceat, ex persona judicabunt; nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâque animantium reliquorum. Quocirca poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat videbunt; nobis autem cùm à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cùmque eandem naturam doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivimus, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere; in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poëtarum honestis ac turpibus commune.

Decorum in ordine, constantia, & modo situm.

Violamus injuriâ, offendimus immoderatiâ.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationémque naturæ; quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemurque, & id quod acutum & perspicax naturâ est, & id quod ad homi-

num

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens atque forte Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. Neque enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Fontem omnis eſſe modeſtiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipſum putat Ambroſius, omnium officiorum primarium eſſe fontem.

DUplex eſt enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendúmque ſit. Ità fit, ut ratio præſit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiâ: nec verò agere quicquam, cujus non poſſis cauſam probabilem reddere; hæc eſt enim ferè deſcriptio officii. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant, eámque neque propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deſerant, ſintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis conſtantia, omníſque moderatio: Nam qui appetitus longiùs evagantur, & tanquam exultantes ſive cupiendo, ſive fugiendo, non ſatis à ratione retinentur, hi ſine dubio finem & modum tranſeunt. Relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubjecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimiâ geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatuſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, ut ad officii formam revertamur, appetitus omnes contrahendos, ſedandoſque, excitandámque eſſe animadverſio-

Ὁρμὴν, quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde orirtur motus, id eſt, perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ità factum eſt, ut ejus facti probabilis ratio reddi poſſit.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

verſionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuitò, inconſideratè negligenterque agamus. Neque enim nati à generati à natura ſumus, ut ad ludum & jocum facti eſſe videamur; ſed ad ſeveritatem potiùs, & ad quædam ſtudia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, ſed ſicut ſomno & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus ſeriíſque rebus ſatisfecerimus. Ipſúmque genus jocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum & facetum eſſe debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda. Licentia non omnis aliena ab honeſtate.

De ſcurrilitate & facetia.

DUplex omnino eſt jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum; alterum elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modò Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multáque multorum facetè dicta; ut ea quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui & illiberalis joci. Alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo homine libero dignus; alter, nè libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Et honeſti lusûs modum eſſe quendam.

LVdendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem, & campus noſter, & ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

Suppeditant, i. e. *ſubminiſtrant.*

Animi delectatio ab honeſtis ſtudiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina ſit, aut planè rejicienda, aut quàm parciſſimè adhibenda.

Sed

SEd pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eâ unâ feruntur omni impetu. Homînis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamq; contemni & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultúsque corporis ad valetudinem referatur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelliget mens, quam sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; sæpiùque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Voluptas homine indigna.

Animadverte, lector, ordinem: primùm ostendit quid decorum; secundùm naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscujusq; personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

INtelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorúmque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus

magnæ

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisque de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Athenienſem, & Phœreum Jasonem cæteris anteponunt; inprimisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset & plus aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multùm dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémque alii, qui cuivis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur; ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contráque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre & in filio, itémque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contráque patrem ejus, illum

Varietas ingenio rum à natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatos perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eámq; rem ipsam magnũ clarumq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq;, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eâ tam conservatâ, propriam naturam sequamur. Ut etiamsi sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit quale sit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante & repugnante naturâ: Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum, quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur, sic in actionibus omnémq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita senior, & mores fuerunt faciliores; Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eámque ipse perpetuâ constantiâ roborâsset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset, moriendum potius, quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa

Non frustra cum natura pugnandum Horat. Tu nil invita dices faciéve minerva.

Vt apud Lucilium in Mutio ridetur Albutius: Chare Tite.

Cato Vtica sibi mortem conscivit.

passus

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cùm et mulieribus (si Circè & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarúmque pertulit, ut ad id al quando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem; quàm illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maximè. quemque decet, quod est cujusque suum maxime Suum igitur quisque noscat ingenium, acrémque se & vitiorum & bonorum suorum judicem præbeat; nè scenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeámque; qui gestu Menalippam, Clytemnéstram; semper Rupilius quẽ ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Circe solis filia. Calypso nympha, quarum hospitio Ulysses aliquandiu usus est: sed procos uxoris perderet.

Scenici, id est, *histriones*, *a scena.*

Epigoni, clamosa tragœdia de Thebis captis. Medea nota.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit; quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia nobilitates, honores, divitiæ, opes, eâque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

Alii alia ſtudia ſequuntur.

tem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Iraque ſe alii ad philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipſarúmque virtutum in alia alius mavult excellere.

Filii ut plurimum parentum ſuorum ſtudia ſequuntur.

Quorum verò patres aut majores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: ut Q. Mucius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui cùm belli laude non inferior fuiſſet quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omiſſâ imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur, maximéque in eo plerunque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Timotheus etiam orator. Iſocratis diſcipulus. Cono inclytus dux Athenienſium.

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

INprimis autem conſtituendum eſt, quos nos & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ, quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentiâ, cui ineſt maxima imbecillitas conſilii, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamavit. Iraque antè implicatur aliquo certo genere curſúque vivendi, quàm potuit quod optimum eſſet, judicare. Nam quód Herculem Prodicus dicit, (ut eſt apud Xenophontem) cùm primùm pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitâſſe, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram

Prodici ſophiſta de Hercule fabula perquam feſtiva refertur apud Xenophontem libro ſecundo Memorab.

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutáque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem, sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cujusq; naturam consilium est omne revocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est (ut suprà dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut cõstare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniã maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat; id enim maximè decet, nisi fortè se errâsse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morũ institutorũmq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, faciliùs commodiùsq; faciemus, sin minùs, sensim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minùs delectent & minùs probentur, magis decere censent

Quo modo commutandum vita genus

censent sapientes sensim dissuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores; primùm illum exceptum sit, si vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere, illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod defit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnisque patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Adolescentis officium.

EST igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiâq; & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ, quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem quæ deceant maxime.

SEnibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè remp. consilio & prudentiâ quamplurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm nè languori se, desidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Senis officium.

Turpis res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior: Libidinosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

ACnè illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem; tum in republica ea velle, quæ tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena esse republ curiosum. Ità ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilióque capiendo, servare constantiam.

Magistratus officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum a statu motuque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur;

ídque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecore ostendi: res item quasdam inhoneste vel fieri palam, vel aperte nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquámque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis: ipsíque necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarúmque partium corporis usus sunt necessarii, easque neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quod ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus, illa autem quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè; liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum. Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorũ auriúmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod turpe non esset.

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda : nè quid effœminatum, aut molle : & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam ; ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Gestus neque mollis neque rusticus.

Exemplum verecundiæ à scena petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus utraque colenda : quis item gestus, quis motus decorus.

CVm autem pulchritudinis duo genera sint, quarum in altero venustas sit, in altero dignitas : venustatem muliebrem ducere debemus ; dignitatem virilem. Ergò & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus : & huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptis non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis ; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs : in quo, sicut in pleriſque rebus mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur ; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates ; quæ cùm fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur, ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam.

Dignitas, virorum ; Venustas, mulierum.

Forma & Vestitus. Munditia media inter elegantiam vitiosam & agrestem negligentiam. Incessus moderatus. Pomparum, in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes atque exanimationi incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Animi motus duplices.
Cogitatio.
Appetitus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eáque duplex: altera contentionis, altera sermonis. Contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatûs: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarúmque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm oratoris indicem vocem habeamus: in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præsertim loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti literatum? quanquam erant literati; sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidũ. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minùs faceta, sed bene loquendi de Catulis

Catulus pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, *odiosum & affectatum.*

tu'is opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, miniméque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat, si jocosis, leporêm. Inprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, malèdicè, contumelioséque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis & doctrinâ. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit definendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritiâ, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximéque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore,

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insultus, nec immodicus, nec obtrectator.

Institutus in rebus honestis. Nec vagus sit, nec inæqualis.

nec concitatus, nec contumelioſus in amicos.

Objurgatio quatenus, adhibenda.

majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed ut ad urendum & secandum medici; sic nos ad hoc genus castigandi rarò invitique veniamus, nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Nè tum quidem referendum maledictum, cum male audiverimus.

Indecora jactantia Thraſonica

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus, ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificâsset in Palatio, & plenam dignitatis domum, quæ cùm vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit, hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Ignominiam quod a consulatu repulsus, calamitatem quod repetundarum reus.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, ut in cæteris habenda ratio non ſui ſolùm, ſed etiam aliorum; ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi ſunt, & admittenda hominum cujuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo; & maximè, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari; odioſum eſt enim, cùm à prætereuntibus dicitur; — *O domus Antiqua, (heu!) quam domino dominaris diſpari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum eſt etiam (præſertim ſi ipſe ædifices) nè extra modum ſumptu & magnificentiâ proceas; uo in genere nullum mali etiam in exemplo eſt. Studioſè enim plerique (præſertim in hac parte) facta principum imitantur; ut L. Luculli ſummi viri, virtutem quis ſit quàm multi villarum magnificentiam imitati ſunt! Quarum quidem certè eſt adhibendus modus, ad mediocritatémque revocandus eadémq; mediocritas *ad omnem uſum cultumque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

Domus optimatū, neque anguſta, neque vaſta. Epoita quoniam ſumptus verſiculus videtur. Antiquam autem nobilem dixit & anguſtam

* Ad communem uſum.

Tria omnia in vita ſervanda.

IN omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſervanda accomodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit quam efficere velimus; néve major, néve minor cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem immoderata ſint. Modus autem eſt optimus decus ipſum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione ſuſcipienda tenenda ſunt.

— μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστον.

Decorum

Decorum à loco & tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientiâ continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accomodatis locis. Locum autem, actionis, opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur; ità ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ proprio loco suo dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

εὐταξία, qua eadem modestia, quid sit.

Ordo quid sit.

εὐκαιρία, qua Latinè opportunitas quid sit.

Καιρὸς, occasio.

εὔκαιρος, opportunus.

ἄκαιρος, inopportunus.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedeceatque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdéque vitiosum, in re severa convivio dignum aut delicatum aliquem inferre sermonem Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclẽ poëtam, híque de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissétque Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles, ait, At enim

Indecorum, aut in re seria nugari, aut in re jocosa serium esse.

enim prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, justâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur, at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitiâ temporis. Sed ea quæ multùm ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut siqua est alia magna perversitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentiùs declinandum. Vt in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulùm discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multò etiam magis, quò major & melior actionum quàm sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes judices esse volumus, animadversoré; que vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facilè judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facilimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, & quid his de unoquoque of-

Athleta, quâ virtutis exercenda gratiâ certant.

Harmonia, ut in fidibus, ita & in vita. Nè nimiùm rebus oportet à loco ac tempore dissentire.

ficii

ficii genere placeat, exquirire. Major enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modò, quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Vt enim pictores, & ii qui signa fabricantur, & veri etiam poëtæ, suum quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur, hìque & secum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinémque civilem fecerunt, locutíve sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, observare & colere debemus, tribuere etiam multum senectuti, cedere iis, qui magistratum habebunt, habere delectum civis & peregrini, in ipso quoque peregrino, privatímne an publicè venerit. Ad summam, nè agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri, servare debemus.

Id de Apelle refert Plinius: de Marone idem literis proditum.

* mutanda.

Socrates reus factus, quòd Atheniensium instituta contemneret.

Horatius, *Omnis Aristippum decuit color.*

Cynicorum institutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, rejiciendum.

Quid ergo quamque personam deceat.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contra liberales.

JAm de artificiis & quæstibus, qui liberales habeudi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt:

runt: ut portitorum, *ut fœneratorum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum, omnium̃que, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim in illis ipſa merces, auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec verò quicquam eſt turpius vanitate, Opificeſque omnes in ſordida arte verſantur. Nec verò quicquam ingenuum poteſt habere *officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius: adde his, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt. Sin magna & copioſa, multa undique apportans, multiſque ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda. Atque etiam, ſi ſatiata quæſtu vel contenta potiùs, ut ſæpe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſiones̃que contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Carone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Et: Auctoramentum id eſt, pramium aut obligatio.

Circitores.

Opificina.

Ex Eunucho.

Artes honeſta, Medicina, Architectura, Doctrina rerum honeſtarum.

Mercatura copioſa, citra vanitatem Ex alto, id eſt, è mari.

Laus agricultura.

Ex duobus honeſtis utrum honeſtius.

SEd ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt poteſt incidere ſæpe contentio & comparatio, de duobus honeſtis utrum honeſtius; Qui locus à Panætio eſt

præter-

prætermissus. Nam cùm omnis honestas manat à patribus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari potest: Quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarúmque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsâ ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendâque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subitò sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque objiciat, etiamsi dinumerare se stellas aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit.

Sapientia, rerum intelligibilium; Prudentia rerum agendarum.

rit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis officiiſq; ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia vitáque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utiliores éſque in rebus & ſuis & publicis eſſent, ut Thebanum Epaminondam Lyſias Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multíque multos: Noſq; ipſi, quicquid rempub. attulimus, (ſi modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm vivi, atque præſentes. ſtudioſos diſcendi erudiunt atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipub. pertineret, ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ità illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiámq; e potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè modò prudenter, melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate junctiſumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur, ſed cùm congregabilia naturâ ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandíque ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſolivaga cognitio, & jejuna videatur. Iremq; magnitudo animi remotâ communitate, conjunctioneque humanâ, feritas ſit quædam & immanitas. Ità fit, ut vincat cognitionis ſtudium

Antiquius id eſt, charius.

Epaminondas dux Thebanus a Lyſia Tarentino philoſopho Pythagoreo philoſophia præceptis inſtitutus, Dion Syracuſanus a Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda utilior quam contemplatio.

Communitatem magis ſecundum naturam hominis eſſe, quam cognoſcendi cupiditatem: ideo enim diſcimus, ut ſocietatem adiuvemus non ideo conjungimur, ut cognoſcamus, idque acutiſſima metaphora docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, Propter necessitatem est, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultúmq, pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret, tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergò omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Virgula divina, id est, citra nostram operam: proverbiale.

Justitiane, an temperantia potior.

ILlud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæq, semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ità fœda, quædam partim ità flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ità recta quædam, ità obscœna, ut dictu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non susciperet quisquam reipub. Causâ, nec respub. quidem pro se, suscipi vòlet. Sed hoc commodiùs se res habet quod non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Et enim cognitionem prudentiàmque sequetur considerata actio: ità fit, ut considerate agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum,

Ne justum quidem, quod non idem decorum.

Ex ipsius justitia officiis aliud alio honestius.

ciorum, ex quibus quid cuique præſtet intelligi poſſit: ut prima diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolùm id homines ſolere dubitare, honeſtúmne an turpe ſit, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt (ut ſuprà dixi) prætermiſſus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum: vendicant.

Dii primum	1
Patria	2
Parentes	3
Pupilli nobis crediti.	4
Clientes	5
Hoſpites	6
Cognati	7
Affines	8

De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. II.

¶ Argumentum per *D. Eraſmum Roterod.*

Superiore libro duas propoſitæ initio diviſionis partes abſolvis, quid honeſtum, quid contra; & in honeſtis utrum honeſtius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile: tum inter utilia utrum utilius, aut quid utiliſſimum: deinde inconſtantiæ reprehenſionem deprecatur, quod à civili vita, quam ſæpe prætulerat, nunc ad otium ſtudiorum ſe convertit: tum cur ad philoſophiam potius, quam aliud ſtudiorum genus: poſtremo, cur Academicus de officiis præcipiat rationem reddit.

QUemadmodum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias: In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile, tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

Propoſitio argumenti totius hujus libri.

De quibus dicere aggrediar, ſi pauca priùs de inſtituto ac de judicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures non modò ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverunt; tamen interdum vereor, nè quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inviſum, mirenturque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu reſpub. per eos* regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas cogitationéſq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio aut autoritati locus, ſocios denique tuendæ reipub. ſummos viros amiſiſſem: nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus, nſi iis reſtitiſſem, nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam reſpub. ſtetiſſet, quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidiſſet: primùm enim, ut ſtante repub. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo, operæ poneremus, deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras manderemus, ut ſæpe fecimus. Cum autem reſpub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autem agere cum animus non poſſet, in iis ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſo. hiã retuliſſem. Cui cum multùm adoleſcens, diſcendi causâ, temporis tribuiſſem, poſteaquam honoribus inſervire cœpi, méque totum reipub. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat* ab amicorum & reipub. temporibus, id autem omne conſumebatur in legendo, ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantùm boni aſſecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ neceſſaris erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per deos, optabilibus ſapien-

gerebatur.

Cæſaris tyrannidem notat.

Socios, Catonem, Milonem.

In agendo, id eſt, *in dicendo.*

Forenſes in judiciis, ſenatoriæ in conſultationibus.

* amicorum & reipub temporis.

sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studiũ sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarúmq; quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiésque curarum, quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt quod spectet & valeat ad bene beatèque vivendum? sive ratio constantiæ virtutísq; quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potiùs, non solùm disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò

Laus & definitio philosophiæ.

In Hortensio, qui desideratur, neque solus.

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrà improbare; atque affirmandi arrogantiam virantem fugere temeritatem, quæ à sapientia diffidet plurimùm? Contra autem omnia dispuratur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophia Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara peperérunt: tamen hæc nostra, finitima vestris ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur & commoditate undecunque parta: sed eam quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatémque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias opes facultates quinta ad eligendi judicium, si quando ea quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensímque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum; quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severè, sanè, atque honestè hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquam enim justum sit, id utile etiam esse censent; itémque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parùm * prospici-

Confusa, id est, *inseparabilia re, cogitatione*, id est, *ratione, distinguunt*: idem. * perspiciunt.

ſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam judicant. Quorum error eripiendus eſt, omníſque opinio ad eam * ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtíſq; factis, non fraude & malitiâ, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. * ſpeciem.

Oſtendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur, quæ Græci εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα nominant: colligitque quicquid eſt ferè in vita commodi aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QUæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejuſdem generis: partim * animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum operâ * efficitur aliquid ad hominum uſum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem & ſecundùm deos, homines hominibus maximè utiles eſſe poſſunt. Earúmque item rerum, quæ noceant & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. Enim ea ipſa quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus & ars acceſſiſſent, nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuúmque reliquorum perceptio & conſervatio, ſine opera hominum, ulla eſſe potuiſſet. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, * animalia. * operæ. *Dii ſemper benefici piis.* *Homini ab homine plurimum vel commodi vel incommodi.* *Artes ad uſum vitæ excogitatæ.*

quibus egeremus, invectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra excíderentur ad usum nostrum necessarii, nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitùs abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multísque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique, & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita, tantùm disti it à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morésque constituti, tum juris æqua descriptio, certáq; vivendi disciplina, per quas bene beatéque vivitur. Quas res, & mansuetudo animorum

* equos.

* ministrarent. *Distitit* id est, *distare cepit*, *aut lege*, distat.

animorum conſecuta, & verecundia eſt: effectúmque eſt, ut eſſet vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandíſque facultatibus, & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco ſumus quàm neceſſe eſt. Quis enim eſt, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur. Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & ſalutares, ſine hominum ſtudiis gerere potuiſſe? Commemorantur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander; quos negat ſine adjumentis, hominum tantas res efficere potuiſſe. Utitur in re non dubia teſtibus non neceſſariis. Atq; ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluvionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta: deinde comparat, quantò plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt, bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & proſint, & obſint; proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad uſus ſuos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæq; in uſu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis. Hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta ac parata, virorum præſtantium ſapientia & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum fincerúmque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujuſque rei ſit cauſa.

Themiſtocles, Pericles, ducet Athenienſes.
Cyrus Perſarum tyrannus.
Ageſilaus, Lacedæmoniorum dux.
Alexander, Macedonum rex.

Alterum

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionéſque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderatè & ſcienter; quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta cumulatáq; habeamus: per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus; ulciſcamúrque eos, qui nocere nobis conati ſunt, tantâque pœnâ afficiamus, quantam æquitas humanitáque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, ut hominum ſtudia complectamur, eáque teneamus, dicemus, neque ità multò póſt: Sed pauca antè dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in utramque partem, vel ad res ſecundas, vel adverſas, quis ignorat? Nam & cum proſpero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: &, cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtiis ictus, morſus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, ſæpe multorum, clades imperatorum, ut nuper ſummi ac ſingularis viri, invidiæ præterea multitudinis atque * ab iis bene meritorum ſæpe civium expulſiones, calamitates, fugæ; rurſúſque ſecundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere atque excitare poſſimus. Quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur, ità fortaſſis etiam brevior videbitur.

πάθη *cum morbos, tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli paſſiones verterunt.*

Trium, *Pompeii in Theſ. Petrei in Hiſp. filiorum Pomp. Expulſus Camillus Phocion damnatus Ceſſit invidia Scipio.*

* ob eas.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magiſtratu dignum putent, eique parêre velint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum, aut benevolentiæ

volentiæ gratiâ faciunt, cùm aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortunâ quàm ampliſſimâ putant, aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur, aut cujus opes metuunt, aut contrà à quibus aliquid expectant; ut cùm reges, populareſve homines largitiones aliquas proponunt; aut poſtremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim ſe res habet, cùm quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi priùs iis de rebus quæ virtuti propiores ſunt dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati, pluribus de cauſis. Ducuntur enim aut benevolentiâ; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præſtantiâ; aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, nè vi parêre cogantur; aut ſpe largitionis promiſſioniſque capti; aut poſtremò (ut ſæpe in noſtra republica videmus) mercede conducti.

Mercenarius ſervos turpiſſimus.

Utiliſſimum iis, qui cum imperio ſunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minime tutum.

RErum autem omnium nec aptius eſt quicquam ad opes tuendas ac tenendas quàm diligi, nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt, Quem quiſque odit, periiſſe expetit.* Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec verò hujus tyranni ſolùm, quem armis oppreſſa pertulit civitas, interitus declarat, quantùm odium hominum valet ad peſtem, ſed reliquorum ſimilis exitus tyrannorum; quorum haud ſe è quiſquam interitum ſimilem effugit. Malus enim cuſtos diuturnitatis metus,

Amor civium tutela magiſtratuum, odium peſtis.

Cæſaris tyranni interitus.

Malus diuturnitatis cuſtos metus.

tus: contràque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si alirer teneri non possunt: qui verò in libera civitate ità se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimùm, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: ità facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent à quibus metuuntur, eosdē metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Thebon admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarū, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threïciis, districto gladio jubebat anteire, præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & nè quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum & *stigmaticum pararet quàm conjugē! Nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatūs suspicionē interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modò dixi, Alexander, non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

Dionysius Syracusarum tyrannus.
Alexander Pheræus.
Apud Thracas, olim stigmatibus compuncta. nobilitatis erat insigne: apud alios, servi fugacis indicium.
stigmatiam.

Nobilitata adeo ut etiam in proverbium abierit,
Phalaridis impetum. *Cæsar.*

Quid

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatoresque ex una hac re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaq; illud, patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus, post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoriâ etiam fœdiore, non solùm singulorum civium bona publicaret, sed universas quoq; provincias regionesque uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta perveniisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio Macedonum à Demetrio rege; superbo ad Pyrrhum humano.

Lacedæmonii ob superbiam a sociis deserti, contra Thebanos pugnaturi, P. R. imperium charitate auctum, sævitia amissum.

Sylla victoris crudelitas in Marianos. Desitum est, *pro* desiit, *eleganter, ut* coeptum est, quietum est.

Cæsar Sylla crudelior.

Massilia *Galliæ Narbonensis urbs, P. R. amica cuius imago in triumpho circumlata, Sol uidisset, proverbialiter.*

ad

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quâ P Sylla cùm vibrâſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno pòſt à ſceleratiore haſta eâdem non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò ſtant & manent, iíque ipſi jam extrema ſcelera metuentes, rem verò publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quàm chari eſſe & diligi maluimus. Quæ ſi populo Rom injuſtè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit benevolentiæ vim eſſe magnam, metûs imbecillem, ſequitur, ut differamus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore & fide charitatem. Sed eà non pariter omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multíſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primum & maximè neceſſarium: familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multùm inter ſummos & mediocres viros, eáque utriſque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiâ civium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri; ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimùm.

Exemplum à maiora.

vide Lælium Cic. de amicitia, & duos libros Cic. de gloria.

Tribus

Tribus maxime rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentia, fide & admiratione.

SUmma igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fidē habet, si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter breviterq; dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliient.

AC primùm de illis tribus, quæ ante dixi benevolentiæ præcepta, videamus, quæ quidē beneficiis capitur maximè. Secundo autē loco beneficâ voluntate benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autē amor multitudinis commovetur i psâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morū ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestúmque diximus, quia per se nobis placet, animósq; omnium naturâ & specie suâ commovet, maximéq; quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: id circo illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa deligere cogimur. Atq; hæ quidem sunt causæ deligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

FIdes autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur, quósq; & futura propicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenque ventū sit) expedire rem, & consiliū ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilē veramq; prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est viris

Fides habetur maxime prudentibus & justis

viris bonis,,ità fides habetur,ut nulla ſit in his fraudis injuriæque ſuſpicio: Itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſimè cõmitti arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plùs pollet,quippe cùm ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis,prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quò enim quis verſutior & callidior eſt,hòc inviſior & ſuſpectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: juſtitia ſine prudentia multùm poterit, ſine juſtitia nihil valebit,prudentia. Sed nè quis ſit admiratus cur, cùm inter omnes philoſophos conſtet, à méque ipſo ſæpe diſputatum ſit, *Qui unam haberet omnes habere virtute*, nunc ità ſejungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe. Alia eſt illa, cùm veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas, alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ità nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum,& uſitatis, cùmloquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur.

Aliter in exactis diſputationibus aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat; quæ contra, contemptum.

ERat igitur extribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium,ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem ſuam animadverterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt, nec opinata quædam bona. Itaq; eos viros ſuſpiciunt,maximiſq; efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam & ſingulares virtutes perſpicere: deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cùm admoventur faces, præter modũ plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo magnóque despiciunt; cúmque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit: tum quis non admiretur splendorem pulchritudinémque virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur, neq; injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc *dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd prodesse vult plurimis, & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ adjumenta hominum desiderat, inprimísque ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones:

Nec sibi nec aliis utiles, proverbium Οὔτε ξυὸς οὔτε ἄξιος.

Admiratio à continentia.

Voluptates dominæ blandissimæ.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à justitia.

A pecuniarum contemptu.

igni spectatum.

Juſtitia opinio ad omnes vitæ partes neceſſaria.

quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras? Ergò etiam ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio juſtitiæ neceſſaria eſt, eóque etiam magis, quòd, ſi eam non habebunt, injuſti habebuntur, & nullis præſidiis ſepti, multis afficientur injuriis.

A minore exemplum.

Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendíſque negotiis implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. Cujus tanta vis eſt, ut nec illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur poſſint ſine ulla particula juſtitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is ſibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo eſt apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Luſitanus, cui quidem etiam exercitus noſtri, imperatoréſq; ceſſerunt: quem C. Lælius, is qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatémque ejus ità repreſſit, ut faciſe bellũ reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & inſtituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolùm (ut ait Herodotus) ſed etiam apud majores noſtros ſervandæ juſtitiæ causâ videntur olim bene morati reges conſtituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præſtantem: qui cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate conſtituendâ ſummos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque conſtituendarum legum fuit cauſa, quæ regum. Jus enim ſemper quæſitum eſt æquabile, neque enim aliter

Leges latronum inter ipſos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob æquitatis opinionem diti ſſimi.

Ceſſerunt, verecunde, cum victos ſignificet.

Vſurpatur, id eſt, vulgo nominatur.

Herodotus in Thalia & Clio.

Juſtitia opinio primum reges fecit.

aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cùm id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum delegi ſolitos, quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adjuncto vero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his authoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda juſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe (nam aliter juſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non ſolùm ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppediter, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quærendâ, & collocanda ratione eſt. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariâ dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, & ficto non modo ſermone ſed etiam vultu ſtabilem ſe gloriâ conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam floſculi, decidunt, nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utramque partem, ſed brevitatis causâ, familiâ erimus contenti unâ: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanorum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cæſorum. Qui igitur adipſci veram gloriâ volet, juſtitiæ fungatur officiis. Ea quæ eſſent, dictum eſt libro ſuperiore. Sed, ut facilimè quales ſimus, tales eſſe videamur etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis, & nominis, aut à patre ac-

Nihil fucatum diuturnum.

Nobilibus cauendum, nè quid maiorum imaginibus indignum committant.

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse,) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur, & tanquam in clarissima luce versetur, ità nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac iuvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Adolescentes quibus rebus populo primùm commendentur.

Cæsariana & Pompeiana.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omniáque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas ingenio ac ratione prosequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur â modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facilimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

Cic. filius alæ præfectus.

Commendatur in adolescente modestia, pietas in parentes, benevolentia in suos.

afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Craſſus, cùm eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili & glorioſa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici ſolent, ut de Demoſthene accepimus: eâ ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio, non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis, maiorem vim habeat ad gloriam: ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitáſque ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum; (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militéſque, blandè appellando ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè ſapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt; eòque magis ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cùm ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multíque in noſtra repub. adoleſcentes & apud judices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint, maxima admiratio eſt in judiciis: quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione & defenſione conſtat:

Familiaritas cum bonis laudatur.

Craſſus adoleſcens accuſationis C. Carbonis nobiliſſimi civis nobilitatus.

Affabilitas.

Eloquentia.

Maxima admiratio eloquentiæ excitatur in iudiciis

stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò ante de Crasso; idem fecit adolescens M. Antonius; etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam nisi aut reipublicæ causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusii cognita industria sit. Semel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius non est reprehendendum; modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, nè quem unquam innocentem judicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciémque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo; fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi: patroni, nonnunquam verisimile, etiamsi minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cum de philosophia scribere) non auderem nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus

Rarò accusandum & quatenus.

* contra Albutium.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare innocentem? humanum, defendere aliquando nocentem.

cujus opibus circumveniri, urgeríque videatur: ut nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ (ut ſcis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad concilianda multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior, ac ſplendidior, & viro forti claróque dignior. Quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit, ità benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures uſus ſis, eò minùs in multos uti poſſis. At, qui operâ, id eſt, virtute & induſtriâ, benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde conſuetudine beneficientiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione benevolentiam Macedonum conſecterur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles, putares fore, quos pecuniâ corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum & præbitorem putent? Bene miniſtrum & præbitorem, quia ſordidum regi: Meliùs etiam, quod largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas quæ conſtat ex opera & induſtria, & honeſtior ſit, & latiùs

Largitiones immoderate ex re familiari multis de cauſis vitandæ.

pateat, & possit prodesse pluribus: Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus in re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè: Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ità, cùm, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit, nec ità reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, ísque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, jámque in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Progidi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienu suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliúmq; sumptuum facultatē, fructū divitiarum putat. Mihi autē ille fructus liberalitatis, eujus

Adagium à dolio pertuso translatum quod ut infusâ aquâ nunquam impletur, ità nec populus largitionibus.

Prodigi qui.

Liberales qui.

jus exempla pauca posui, multò & maior videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum *non admiremur quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnésque mirari: sed, cùm * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus iacturis, infinitísque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cùm præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsáque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguúmque duratura sit; eáque à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unà cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterâsse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cùm cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompei munera secundo consulatu; in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Viranda tamen est suspicio avaritiæ. Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamẽ approbantibus, faciendum est; modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus; & si quando aliquares maior aut utilior populari largitione acquiritur;

* *Non admiremur* cum contemptu, *aut lege* admiremur.
* attenderint.

Honestis de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrandi diteſcerent, unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut

ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi iacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, inprimísque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari, Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia portus, æquarum ductus, omniáque quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republicâ scripsi, diligenter est disputum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ullas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est. *Quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.*

Propylæa Minerva, id est, vestibula sumptuosius cœpta invidiam attulere Pericli.

* tum.

Privata

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus adverſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut nè affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius.

Ad ſuccurrendum promptiores eſſe oportet, quam ad ornandum.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ graviſſima eſt liberalitas; eoque eam ſtudioſius plerique laudant, quòd ſummi cujuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis poſteriſque prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámque iniuriam in detetrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eúmque, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis eſt, redimi è ſervitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſè videmus. Hanc ergò conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt gravium hominum atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in viciniratibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure ſuo con-

Carmen adnominationibus & contrariorum recipro. catione decentiſſimum.

concedentem: à litibus verò, quantùm liceat: & nescio an paulò plùs etiam, quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris: quam quidem dilabi finere, flagitiosum est: sed ità, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspitio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patêre domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam reipub. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile iis, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratiâ. Theophrastus quidem scripsit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadis hospitalem fuisse: ità enim instituisse, & villicis imperâsse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in villam suam divertisset.

Paululum alibi de suo iure concedere, liberalitatis species.

hospitalitas pub: ce privatimque utilis ad multa.

Cimonis hospitalitas in contribules suos.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multùm valere juris prudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in iure cavere, consilio iuvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cùm multa præclara majorûm, tum quàm optimè constituti iuris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eò indignius, quòd

Antiquitus in pretio habita juris prudentia.

quòd eo tempore hoc cõtigit, cùm is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientâ facilè viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis aſtringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratiâ? Huic quoque ergò à majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis & facilè laborantis, quódque in patriis eſt moribus, multorum cauſas & non gravatè & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; niſi vererer, nè de me ipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis ſit audacia. Cùm autem omnes non poſſint, nè multi quidem, aut juris periti eſſe, aut diſerti; licet tamen operâ prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, aut magiſtratibus, vigilantem pro re alterius eos ipſos, qui aut * conſulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, lariſsiméque eorum manat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi (eſt enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacunque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: * cæteríſque operis & officiis erit, quod violatum eſt, compenſandum.

Laudat Sulpitium.

Eloquentiæ honor.

Turpis mercenaria eloquentia.

* quàm.

Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari

* conſuluntur.

Aut vitanda, aut mitiganda offenſa

* cæteríſque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectiùs, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi justa in re præstandam esse.

In juvandis hominibus mores spectandi, non fortuna.

SEd cum in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive: itáque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs, quæ natura rerũ sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiã non potest, habere certè potest. Commodè autem, qui cunque dixit, Pecuniã qui habeat, non reddidisse, & qui reddiderit, non jam habere; gratiã autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cùm quicquid factum sit, se spectatum non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni

Gratiam qui retulit habet, & in eo quòd habet retulit

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potiùs quam fortunatos collocandum.

generi

generi ſatisfacere poſſimus. Sed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt author adhibendus; qui cùm conſuleretur, utrùm bono viro pauperi, an minùs probato diviti, filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique ſunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrûm pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: nè id quidem ſemper. Sed fac juvare: potentior ſanè ſit, honeſtior verò quo modo? Quòd ſi etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quò minùs juvetur, modò nè adjuvent: ſítque omne judicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis operâque danda eſt, nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, eſt juſtitia: ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Contentionem, id eſt, *conſulationem, & collationem.*

Liberalitas in univerſam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non niſi in juſtâ neceſſitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps iis, quæ ad univerſos, quæque ad rempublicam pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim, ſingulos ut attringant, quæ ſunt etiam graviora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriſque, nec minùs, ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ità, ut ea res aut proſit, aut certè nè obſit reipub. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergò & civibus, & reipublicæ ſalutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus

Antiquari, id est, *tolli, & abrogari.*

est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè. Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ pestè quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuique *tenerentur, respub. civitatésque constitutæ sunt Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant.

Capitalis, id est, *ad extremam perniciem spectans.*

*tuerentur.

Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatémque bellorum tributum sit conferendum: idque nè eveniat, multò antè erit providendum: Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neque tantùm de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantùm locus attingendus fuit.

Exactio tributorum vitanda.

* tamen.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contràque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspitio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâsset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim

hoc

hoc malum in hanc rempub invasit. Itaque facilè patior tunc potiùs Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus & judiciis, expilatio direptióque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attuleric tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copioor. cùm copiosissimam urbem funditùs sustulisset Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est turpius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia, præsertim in principibus, & rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lacædemoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

Ab hoc Tribuno pleb. primùm lata lex de repetundis, Censorino & Manilio Coss. Africani abstinentia. Val. Max. de abstinentia. Pauli Æmilii in victoria Persei abstinentia. Lege Plutarchum. Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

* laudet.

Mummius Achaicus eversa Corintho ab omni præda abstinuit. Oraculum Spartæ redditum.

Ἀφιλοχρηματία.

Σπάρτην ὁλεῖ, ἄλλο δ' οὐδέν.

Spartam cupiditas expugnabit, aliud nihil.

bus pellantur, aut pecunias ereditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipub. Concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipub. nè illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultum suum gaudium, nè videatur non fuisse solvendo. At verò ille qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus iniustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta respub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manârunt latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cúmque tyrannum* Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimis

Condonantur, remittuntur.

Quæ calamitates ex iniustis largitionibus.

Arati salutare exemplum.

* alias, Methodem.

Historia extat apud Polybium.

tissimi, restituit ⁊ rémque pub. adventu suo liberavit. Sed, cùm magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, rémque integram ad reditum suum jussit esse: ísque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cùm exposuisset, patriam se liberare velle, causámque docuisset, à Rege opulento vir summus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecítque æstimandis possessionibus, * ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, constitutâ concordiâ, sine quærela discederent. O virum magnum, dignúmque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut his jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eáque est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis

*præfecitque.
*& ut persuaderint.

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore. Divisio agrorum indigna. Exaggerat condemnationem aeris alieni.

in alieno. Quid ità? ut, cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletis suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quam fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum est, quam me consule, nè solveretur. Armis & castris tenuata res est ab omni genere hominum, & ordine, quibus ità restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit, nec meliùs, nec facilius dissolutum est; fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic* noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat ea perfecit, cùm ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur; inprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel *tenenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

* nunc.

Cæsar acriter taxatus.

* tuenda.

cepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ; Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles; sunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd valetudo sustentatur notitiâ sui corporis & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiâ in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluntatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo: conservari autem diligentiâ & parsimoniâ, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur, quem nos istâ ferè ætate cùm essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de familiæ administrandæ.

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cũ externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potiùs, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid

Quid in re familiari utilissimum sit, Catonis iudicium.

secundum, Saris bene pascere: Quid tertium, Bene
* vestire; Quid quartum, Arare. Et cùm ille, qui
quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? tum Cato, Quid
hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis
intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri
rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendo
rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de
quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda
commodiùs à quibusdam optimis viris, ad medium
Janum sedentibus, quàm ab illis philosophis ista in
schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: per-
tinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
tum est. Reliqua deinceps prosequemur.

* vtire.

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. III.

Hic, Annibale pulso, Africam fecit tributariam. Æqualis ad ætatem refertur. Otiari, pro otiari, aut nihil agere. Acuere, pro acriorem facere.

POlium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, Nunquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minùs solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum actuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret; sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibúsque negotiis armis impiis, víque prohibiti, otium persequimur; & ob eam causam, urbe relictâ, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiáque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Exincto enim senatu, deletísque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantùm licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, quid in esset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationéque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curámque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversâ, quam multis annis stante rep. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit; tamen

Verecundè collationem ingreditur.

Latenter suum otium commendat.

Sapiens neque otiosus unquam, neque solus.

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestè q; vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc, te assiduè audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui viram honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potiùs, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam bonorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem, & magistri. Quare, quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere (si discendi labor est potiùs, quam voluptas) tantum facitur efficias: néve committas, ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Memoriæ, id est, *ætatis.*

Locum cohortandi primum capit à re deinde ab expectatione, quam à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligat.

Novè dixit discendi, *pro discere.*

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimum sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno, cùm dubitarent, honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utiléne, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod

utiel

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptũ à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annis vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis: præsertim cùm scribat nullum esse locum in tota philosophia tã necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius, qui etiam scripsit in quadam epistola, P. Rutiliũ Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat, ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit an secùs, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ità summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar

* annis.

* Coæ. *Nobilis illa Venus Apellis, capite tantum absoluta, reliquo corpore delineato solum,* * fecisset.

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitũ execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ità sunt Stoici assensi, ut etiam quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quòd si is esset Panærius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cùm sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorẽ vitã fieri, nec * decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundùm naturam essent, ità legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ità sit, putant quidem hanc comparationem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,

* discessione.

Legere, pro sumere vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente, simulacra ejus, etiam in mediocribus.

Mesa & adiaphora. Omnes numeros habet, id est, nulla pars deest.

nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia *compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit: quatenus autē intelligit, nihil putat prætermissū. Quod item in poëmatibus & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non sint: ob eam credo causā, quòd insit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidē, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaq; cùm sint docti à peritis, facilè desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædā honesta dicunt esse, non sapientū modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec verò cùm duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur: aut cùm Fabricius, aut Aristides justus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic volumus: nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt. Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciémque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id quod communiter appellamus honestum, quódque colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Támque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandúmque est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréque est honestū, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutē est facta progressio. Sed hæc quidē de iis, qui conservatione officiorum existimantur

*comparantur.

De artibus nemo recte iudicat, nisi artifex: de virtute, non nisi sapiens.

Docti, participium.

Decii, pater & filius Scipiones fratres.

Fabricius auri contemptor.

Aristides Atheniensis, ob abstinentiam iusti cognomen meruit.

Cato & Lælius sapientes cognominati.

Epicurei. Exponas quam habeat intellectum, cùm honestas dicitur cum utilitate pugnare.

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerúnque turpe haberi soleat, inveniatur nonesse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latiùs: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quàmvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus: injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæque maximè consentanea; quam quidem in his libris propterea

pterea ſequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis veſtris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honeſta ſunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia; tamen ſplendidiùs hæc ab iis differuntur, quibus quicquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honeſtum; quam ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunque maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis in commodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam principiò tollit victum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet aut violet alterum, diſrumpi nec eſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundùm naturã, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic unuſquiſque noſtrûm rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratiâ, ſocietas hominũ & communitas evertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere conceſſum eſt, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes, augeamus. Neque verò hoc ſolùm naturâ, id eſt, jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus reſpub. continetur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui commodi cauſâ nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumen eſſe

Olim iidem Academici, & Peripatetici.

Quod vis incommodum potius accipiendum, quàm injuſtè quid committendum.

Ratio, natura ius gentium; ius civile, quod hic leges populorum vocat.

se civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis damno coërcent. Atque hoc multò magìs exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina & humana; cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui secundùm naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magìs est secundùm naturam celsitas animi & magnitudo, itémque * comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magìs est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem: Itémque magìs est secundùm naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis, aut juvandis maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominũ fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóque ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur hominem naturæ obedientẽ homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magìs fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriã. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendũ id quidem censet, sed & multo illa pejora mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius

* communitas.

gravius existimat. Ergò unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: quamsi ad se quisque rapiat, dissolveretur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscripsit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est, secundùm eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ità est, unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idque ipsum si ità est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ: sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem dis-trahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant: hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditùs tollitur, quæ qui tollunt, etiam adversùs Deos immortales impii judicandi sunt, ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt, cujus societas arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

Societatis jus non modò cum propinquis, sed etiam cùm universis civibus postremò & cum hospitibus servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

Hominì ad nihil utili detrahere licet, si eo spolies, ut societati prosis non propria tibi.

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; siquid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potiùs quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio atque appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit, profectò, ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientem, bonum, fortémq; virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit, modò hoc ità faciat, ut nè ipse de se bene existimans, seséq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq; semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacilè indicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potiùs summa distractio, neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate extermi nandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carcere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi tanquam humanitate corporis segregeanda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

Causam id est, prætextum, & commentitiam defensionem.

res

res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Crantippum: at illud certè dabis, Quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. Mihi utramvis satis est, & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus est, quòd non ut ea cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq; enim ei fas ei erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negárque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

* præveniſſet.

Fastigium, id est, *summam manum; ab ædificiis translatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in summo.*

Principia prima per se nota.

Marte nostro, proverbia *aliter à militia translatū, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adjuti committerent.*

Nè qua nos commoditas quantivis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non pernicio sum.

CUm igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundùm naturam, quàm utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudo esse non potest. Itémque si ad honestatem nati sumus; eáque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quàm reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc ficæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionésque sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremò etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident; pœnam non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrùm id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In

Turpis utilitas, omnium scelerum parens.

Turpitudo per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

ipsa

ſa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergò ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Arq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinióque removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasũ esse debet, Si omnes deos hominésque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneúmq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus, magnitudine inusitatâ, annulúmque aureũ in digito, quẽ ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recipit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus reginæ stuprum inulit: eâque adjutrice regem dominum interemit; * sustulitque quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat, sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspicaturus quidem sit, cùm aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum,

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea præcepta & semper in pectore gestanda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici.

Pala, *Massa qua annuli gemma claditur.*

* locum.

Gygis fabula quem sensum habeat.

norum, sine facturus: negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent; Vrgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint, non quærimus possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate propositâ facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possetnè id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatinatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè; fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiã adjutor. Cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquinio-rum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile patriæ consulere, id erat ità honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ità; Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cùm visum esset utilius, solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omsit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset; & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Collatinus propter invidiam nominis ejectus, neque id injuriâ; quia publicæ utilitati consultum est.

Romulus ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem; causam prætexens, quòd mœnia contra legem transiluisset.

Propriit

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat, supplantare eum, qui-cùm certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; ulteri surripere, ius non est.

Formula in amicitiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Cæterum nèqua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur parenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neque contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, amici sui causâ, vir bonus facit, nè si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit iudicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò iurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclaram à maioribus accepimus morem rogandi

Commodandum amicis, sed usque ad aras.

Peroranda, finienda. Malim equidem ad amplificationē, quàm adclapsydrarum numerum referre. Iudex quod salva fide præstare non possit, nè rogandus quidem est.

di judicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide fac[illegible] possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò a[illegible] dixi, honesta amico à judice posse concedi. Nam [illegible] omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicit[illegible] tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor aute[illegible] de communibus amicitiis: nam in sapientibus vi[illegible] atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem [illegible] Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter [illegible] fuisse, ut cùm eorum alteri Dionysius tyrannus die[illegible] necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum cau[illegible] postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ill[illegible] non revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cùm ad diem se recipisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id quod utile videtur in amicitia, cum e[illegible] quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

Damon & Pythias, nobile par amicorum.

In *publicis consultationibus semper honestũ salsâ utilitate potius habendum, neq; consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atq; hujus rei utramque in partem exempla.*

SEd utilitatis specie in republica sæpissime peccatur. ut, in Corinthi disturbatione, nostri. Duriùs etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eósque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper.

In Corintho delenda falsa utilitate species fefellit Romanos: nihil enim utiliter fit, quod crudeliter. Ægina insula, è regione Attica: Piræus portus Athenarum.

* Petronius.

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Vsu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis specie præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respub: cùm sæpe alias, tum maximè bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, sletuerémque; ut, urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Græciæ classe defenderent; * Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque recipierent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur; sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavítque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse: quo facto frangi, Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixítque; perutile est consilium quod Themistocles affert, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, toramque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile: nè tum quidem cùm id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, clamitosum est.

Cannensi à Cannis vico Apuliæ, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine cæsus.

Trœzen in Peloponneso, in sinu Argolico; quæ olim Pesidonia dicta.

* Alii Lycidam fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem. ΕΥΤΟ ωεὶ ξενάγου Absq. Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modò quæstuosa.

Gytheum nobile navale Lacedæmoniorum.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, juris consultorem more, déque ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

SEd incidunt (ut suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestari videatur; ut animadvertendum sit, repugnéne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (*exempli gratiâ*) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summâque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro omnia patefacienda ut nè quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret, Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tune cùm hominibus consulere debeas & servire humanæ societati; eâque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parêre, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissímque communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid

Solvisse neutraliter, id est, navigâsse.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

iis

iis ad ſit commoditatis & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud eſt celare aliud tacere: neque ego nunc te cœlo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum; quæ tibi plùs prodeſſent cognita, quàm tritici vilitas: Sed non quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Imò verò (inquit ille) neceſſe eſt: ſiquidem meminiſti eſſe inter homines naturâ coniunctam ſocietatem. Memini, inquit ille, ſed num iſta ſocietatis talis eſt, ut nihil ſuum cuiuſque ſit? Quod ſi ità eſt, nè vendendum quidem quicquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: Quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ità expedire, ut turpe non ſit. Ex altera autem parte eâ re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe nôrit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere ſerpentes, malè materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædéſque vendiderit pluris multò quàm ſe venditurum putârit; num † id juſtè, an improbè fecerit: Ille uerò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim eſt aliud erranti viam non monſtrare, [quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt] ſi hoc non eſt, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quàm viam non monſtrare: nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà: Num te emere coëgit, qui nè hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quòd ſi qui proſcribunt villam bonam, ut ipſi aſſerunt, benéque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Vbi enim judicium emptoris eſt, ibi fraus vendi-

* *Quidam* cubiculis *legunt pro* latebris.

† *Alibi*, injuſtè aut improbè.

Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei quam vendant vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ità præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Si ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ità de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiã non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio.

Præco auctionarius.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandũ esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causâ: etiamsi mos, legésque civiles quædam reticeri non vetent.

QUæ dijudicanda sunt: non enim, ut quærere-mus, expositimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtor nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditur celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, *cùm quid reticeas; sed cùm quod tu scias, id ignorare, emolumenti tui causâ, velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, obscuri astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot. & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Cajus Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cùm se Syracusas oriandi causâ, non negotiandi [ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cùm percrebuisset, Pythius ei

Aliud celare, aliud reticere.

* quicquid reticeant.

Turpe celare quod est, turpius mentiri quod non est.

ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio, si vellet, ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines gratiosus, pistatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixitque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatum erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, asferebat. Ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tantumné piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hîc aquatio, hac villâ isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ, (quod sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent, itaque herì mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus, protulerat *de dolo malo* formulas: In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, Quid esset *Dolus malus*, respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergò & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni

Fabula perquam amœna, quo astu Graculus Cannio imposuerit.

* paratum erat.

Gravatè, vel gravatim, *invitus & vix. Nomina facit, debitorem se constituit.*

Formulas, juris regulas.

Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

omni vita simulatio, dissimulatióque tollenda est. Ità nec, ut emat meliùs, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis & circumscriptio adolescentium lege * Latoriâ, & sine lege iudiciis, in quibus *Ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt; in arbitrio rei uxoriæ, *Melius, Æquius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergò? aut in eo, quod *Melius, Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cùm dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatorem venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor * opponet. Vterque si ad eloquendum venerit, non plùs, quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cùm postulâsset, ut sibi fundus, cuius emptor, erat, semel indicaretur, ídque venditor ità fecisset dixit se pluris æstimare; addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget, sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret*: Verè, id quidem, si, quid esset prodesse mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest.

Tabula rerum venalium.
Circumscribere, *circumvenire, circumducere.*
* *Aliàs* Lætoriâ.
* *Aliàs* additur.
Bona fidei iudicia.
Inter bonos bene agier, Verba sunt solennia, quibus in negotiis bona fidei utebantur.
* apponet.
Indicaretur, id est, *æstimaretur.*
Semel, id est, *ut statim summum pretium eloqueretur.*
Simile est vendere minoris quàm possis.
Μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός. *Eurip. in Medea.*

Ete-

Etenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpetuæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè istum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui inficiatus esset dupli pœnam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cùm in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurinius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cùm demolitus esset, cognovissétque Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrum illum adegit * quid sibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ità pronuntiavit. Cùm in venundando rem eam scîsset, & non pronuntiâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor. Quod si rectè judicavit; non rectè frumentarium

Compendium, id est, *lucrum*.

Linguâ nuncupata, veterum iuris prudentium sermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi dare, facere oporteret.

rius ille, non recte ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt. quæ autē possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodē ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratā Crassus, Gratidianū defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio nō fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi rollunt asturias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi quatenus ratione, & intelligentiā. Ratio igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simulatè nè quid fallaciter. Sūntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus nō sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic, tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, * omnium inter omnes: interior eorū, qui ejusdē gentis sunt; prior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò gentium, quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæq; justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tene-

Serviebant, id est, *debebant servitutem*.

Urgebat, id est, *premebat*.

Quid inter leges & philosophorum Logmata

* homines inter homines. *Jus gentium, jus civile continet, non contrariis formulis à divina & naturali ratione ducta*

tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, eâsque ipsas utinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis* naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Uti nè propter te, fidemve tuam captus, fraudatúsve sim.* Quàm illa aurea! Ut, *Inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione.* Sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, *Ex fide bona*; fideique bonæ nomen existimabat manere latissimè; idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse judicis, statuere (præsertim cùm in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distátque plurimùm. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis solùm jus civile ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundùm naturam esse, Neminem id agere, ut ex ulterius prædetur insciti. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propositâ, abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

* naturæ principiis, & ver.

* *Aliàs*, ageretur ex fide.

In mancipiis, id est, *servis aut ancillis, quæri solet an sana, an fugitiva, an furacia.*

hominum fortaſse non putat. Neque enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt; qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis & carcere * caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Baſilii, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines ejuſdem civitatis potentiſſimos qui cùm illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergò? ſatín' hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Baſilius Marcum Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eúmque feciſſet hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini. (ô turpem noram temporum illorum!) Num erat æquum principes * cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim ſi is qui non defendit injuriam, neque propulſat à ſuis, cùm poteſt, injuſtè facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modò non repellit, ſed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum, non veritate, ſed ſimulatione * acquiſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet. Falſò. Nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula: qui hoc non * prævideris, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; *Eſt* illud quidem honeſtum, verùm hoc expeditius à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletum

* civitatis.

Hæreditates turpes.

* quæſitæ.

* *Aliàs* pervident.

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nè si exploratum quidem habeat id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergó? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuisse Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, *An vir bonus esset*. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contra judicâsset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatémq; laudant,* *Dignum esse*, dicunt, *quîcum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem formam, & speciem dicit.

* Lusus genus erat micatio digitis repentè motis Cic. De divinatione.

Quid est enim fors? Idem propemodum quod micare, quod talos iacere quod tesseras. Citat idem adagium & in secunda de finib. lib.

expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc proverbio neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest, sic quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur: Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum * illum * producere: si se consulem fecissent, brevi tempore æut vivuũ, aut mortuum J. [illegible] se in potestatem populi Rom. redacturũ. Itaque factus est ille quidem consul; sed à fide justitiâque discessit, qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratiadianus officio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, collegisimq; pretorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de cummuni sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atque judicio, constitueruntque ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alió; Marius à subselliis in Rostra rectâ idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur

*convertere.

Notatus Marius, qui consulatus gratiâ ab officio recesserit.

*illud.

* ducere.

Notatus Gratiadianus, qui collegarum communem gratiam ad se proprio [illegible].

violatur æquitas, non habetur ità magnum illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Mario præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ità turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe nè sit; aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam; ut videas quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergò in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minùs. Est ergò ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod auferre, tantum utilitas illa, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiámque detraxerit? Quid enim interest, utrùm ex homine se convertat quis in beluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere vòlnit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero incondità fortasse, sed tamen ut res possit intelligi.

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitulis Eteocles, vel potiùs Euripides, quid id unũ solum, quod omnium scelleratissimum fuerat, excepérit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominúsque omnium gentium

Explica. Nam superiora complicatam dixit rationem.

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adiunxerat ductâ ejus filiâ. Euripideum carmen à Cæsare usurpatum.

Ἐτοιμος γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος
περὶ Κάλλιστον ἀδικεῖν· τἄλλα
δ' εὐσεβεῖν χρεών.

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potiùs convitio à tanto errore conetur avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, fœdissimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * abeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem. possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudine, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Cæsar Pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma Patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

Multi iniqui atq; infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui, exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset civitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus

populo

populo Rom. bellum ultrò intuliſſet cumq; de imperio certamen eſset cum rege generoſo ac potente: perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eíque eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſset, ſe, ut clàm veniſſet, ſic clàm in pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atq; ſi ſpeciem utilitatis, opinionémq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii fuſtuliſset: ſed magnum dedecus, & flagitium, quî cum laudis certamen fuiſset, cum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit; vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſse gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii ſententia quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex ſenatuſconſulto liberaviſset, ut hæ rursus vectigales eſsent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei ſenatus eſt aſsenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm ſenatûs. At aucta vectigalia Utile igitur. Quoſq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum eſse, & benevolentiâ ſociorum utile eſse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vectigaliáque defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cùm in hos benefici eſse deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum coniunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cum cauſam Tranſpadanorum æquam eſse dicebat: ſemper autem

Hiſtoria à Pyrrhi medico epiſtolam Fabricio miſſam narrant.

Turpis, eíque nec utilis L. Philippi ſententia.

Cato perſtrictus.

Turpis oratio Curionis, vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas.* potiùs diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramq; partem disputat, sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis quam humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potiùs jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hîc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebíne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripiéne suum? Minimè; non plùs quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibíne uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò sed ei, cujus magis interfit vel suâ vel reipub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium? indícéne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabitur pater? filebíne filius? Imò verò obsecrabit patrem nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam. Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet,

* an

* Sumpta, *ean ducta.*

Vetus exemplar, sibi uter rapiat.

in micando.

Agere cuniculos, ut aut, agere vi mat.

ponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturúsne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potiùs assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeátne dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum; alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariûm. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa sempérne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigerítque nè illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit. Cùm sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei testamento sestertiûm millies relinquatur, ut antè, quàm hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, ídque se factorum promiserit, quòd aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestiùs mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi

Fugiens, quod duraturum non sit.

* Hæc controversa jura.

* non dicenda.

Aqua intercus, quam hydrops, aut hydropsis.

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa servanda sunt quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optâsset: Optavit, ut in currum patris tolleretur sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quòd Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cùm is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quàm tam retrum facinus admittendum fuit: Ergo & promissa non facienda nonnunquam, neq; semper depositа reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere peccatum sit; non reddere officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddésne depositum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere depositа, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itémque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.

De Sole & Phaëthonti filio.

* atque quia constitit.

De Thesèo & Neptuno.

De Agamemnone & filia immolata.

De

De Fortitudine.

REliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatu Ulyssi, ut quidam poëtæ Tragici prod derunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est; sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An nullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendã: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illa simulatione perseverãsset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
*Furere assimulavit; ne * coiret, institit.*
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepsit malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem.

Is,

Vlysses, nè ad Troiam, iret, furorem simulavit, agrum proscisum sale serens.

Palamedes oderatus illius astutiam filium eius, quà sulcus ducendus erat obiecit.

Vlysses arte aratrum suspendit itáque detecta fraus. Cuius rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

Ex tragœdia quapiam senarii sunt.

* quò iret.

Is, cùm Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat; ſed eam (ut res declarat) falſam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia? Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere; omnia humana deſpicere; nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In ſenatum venit, mandata expoſuit; ſententiam nè diceret, recuſavit; quandiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam (O ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſſe, ſe jam confectum ſenectute. Cujus cùm valuiſſet autoritas, captivi ſetenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neque verò tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaq; tum cùm vigilando necabatur, erat in meliori cauſa, quàm ſi domi ſenex, captivus, perjurus, conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non cenſuerit captivos remittendos, verùm etiam diſſuaſerit. Quomodo ſtultè etiámne ſi reip. conducebat? Poteſt autem, quid inutile reipub. ſit, id cuipiam civi utile eſſe? Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate utilia reperire, propterea il-

la

la prima & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter jaceret? Primùm, *Minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatûs? Deinde illud etiam apud* Accium *Fregiſtine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam*; quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videatur honeſtum, conſervandi jurisjurandi cauſâ ad cruciatum revertiſſe, ſed ſit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam fiante a non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus nè iratus noceret: quia neque iraſci ſolet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt; ſed ad juſtitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Quiigitur jusjurandum

Minima de malis eligenda. Eclipſis uſitata in ſermonibus, vulgò uſurpatis.

* Actium.

Iusiurandum quid.

Fides in Capitolio Iovi proxima.

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plùs Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed nè malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupleriorem querimus, quàm principem* pop. Ro. qui, retinendi officii causâ, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potiùs, quàm calam itosè: An est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosiùs qui ista disserunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissiùs, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco rectè à poeta dicitur, quia cùm tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infidelidata sit: videant, nè quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidesq; jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ità juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduelliumnumero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipitur

Certè concedentis.

Reip.

Nervosiùs, ut Stoici, remissius, ut Peripatetici.

hinc.

Iustis hostibus pacta præstanda, latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

tur, more noſtro, id non facere, perjurium eſt. Scitè enim Euripides.

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

In Hipolyto coronato.

Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Regulus verò non debuit conditiones pactionéſque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio: cum juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, adverſus que ea & totum jus feciale, & multa ſunt jura communia. Quod ni ità eſſet, nunquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At verò T. Veturius, & Spurius Poſthumius, cùm iterum conſules eſſent Claudium. quia cùm malè pugnatum apud *Candium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: injuſſu enim populi ſenatûſque fecerant. Eodémq; tempore T. Numicius. Q. * Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe poſthumius, qui dedebatur ſuaſor & auctor fuit. Quid idem multis annis pòſt C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatûs autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex ſenatûconſulto ferebant: quâ acceptâ, eſt hoſtibus deditus. Honeſtiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hîc ea quæ videbatur utilitas, plùs valuit, quàm honeſtas. Apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis autoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim. Quaſi verò fortiviro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cùm præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehendiſis. Non enim ſuo judicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet judicium ſenatûs: cui niſi ipſe autor fuiſſet, captivi profectò pœnis redditi eſſent. Ità incolumis in patria Regulus reſtiteriſſet, Quod

Mœlius.

quia

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum, imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum, nec quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quòd captivos redimendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jure jurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste divincitur fides: indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de jure jurando judicabant. L. Manlio, Aulifilio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit: quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegâsset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audivisset adolescens filius, negotium exhibere patri: accurrisse Romam & prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nuntiatum, quòd illum iratum atrocemque ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, contectum gladium eduxit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius rem ad populum detulit, docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset, Manlium missum fecit. Tantum tem-

Quanta antiquitus jurisjurandi religio

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

cum.

poribus

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit; cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem *, acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jureiurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra reditutos ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui cum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò pòst, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Rediisse enim in castra, liberatum se esse jureiurando interpretabatur: Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit periurium. Fuit igitur stulta callidi tas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non sensuit redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re audità, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd senatus, populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur utilia, vincuntur. * Atilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eósque à censoribus, omnibus ignominiis

Torquati cognomen unde.

* perindulgens.

Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamen amavit; idem filium securi percussit.

* acerbè severus.

* Atilius.

miniis notatos. Sit jam huius loci finis. Perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractóque fiant, (quale fuiſſet, Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.

De Temperantia.

REſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtiâ, continentiâ, temperantiâ continetur, videat igitur quicquam utile eſſe, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici atque Annicerii Philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt; virtutémque cenſerunt ob eam rem eſſe laudandam, quòd efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis, floret Epicurus, eiuſdem ferè adiutor auctorque ſententiæ. Cum his, velis equiſque (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modò utilitas, ſed vita omnis beata, corporis firmâ conſtitutione, ejúſque conſtitutionis ſpe explorată (ut à Metrodoro ſcriptum eſt) continetur certè hæc utilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique ſuavitates? Quàm miſer virtutis famulatus, ſervientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil eſto eſſe jucundius; quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborúmque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hîc dicit) ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit,

Cyrenaici, *Epicurei ab Ariſtippo Cyrenaico. Annicerii ab Annicere, qui priorem ſectam emendavit. Obſoletis*, id eſt, *obſturatis. Velis equiſque*, *proverbialiter.*

naverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis; sed aquâ hæret, ut aiunt. Nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperatiam inducunt, non facilimè illi quidem; sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Justitia vacillat, vel jacet potiùs, omnéque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neq; enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plùs, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magìs reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas: aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus miscerí & temperari potest. * Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satìs est suprà disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret, *Proverb.*

* Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acceperis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâsset) aliquando me quoque audires; sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum & præsens tecum propediem (ut spero) & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multò fore chariorem, si talibus * monumentis præceptísque lætabere.

* *Al. leg.* monitis, *&* melius.

Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Lælius*, sive de Amicitia Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

QUintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter & jucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre iſtâ eram deductus ad Scævolam ſumptâ virili togâ, ut, quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam brevi ter & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque ſtudebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio & * induſtria præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliás: nunc redeo ad augurem. Cùm ſæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) cùm & ego eſſem unà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meminiſti enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quod P. Sulpitio utebare multùm, cùm is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quícum conjunctiſſimè & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola cùm in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cujus diſputa-

Lælius, Scævolæ augurii, & Fannii ſocer.

Togæ virilis ritè exigebat.

Scævola pontifex. * juſtitiâ.

Hemicyclos *cathedra in modum medii circuli.*

tionis ſententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, ſæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe; C. Lælii idonea mihi viſa eſt perſona, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum autoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonẽ, non me, loqui exiſtimem. Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius; cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces. *Fan.* Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapien-

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet gravitatis ſermo poſitus in autoritate veterum & illuſtrium virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo. Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multáque ejus & in senatu & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm naturâ & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia meminerint. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam, Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te Scævola, quonam pacto mortem Africani feras eóque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) veniſſemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Acilium.

Septem Græciæ sapientes.

Socratis Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Panni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram* Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut aiis, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) nec habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri legem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ; me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto; mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amare est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum periit nunquam, factus est consul bis: primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè serò: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati clarus fuerit, mœrore funeris indicatum

*Gallum.

Socratem.

Scipionis laus.

Scipionis mors a tota Roma deplorata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserère) tamen auferet eam viriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis * nunc.
fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videris. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potiùs, quàm ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus *Quòd anima sit immortalis.*
apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est ju- *Socratis.*
dicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patère, optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manilius adessent, & alii plures, tûq; etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum;

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ità est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, sit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est; mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, ut priùs intro'eram in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipionem vixerim: quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit; quocum domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Istud quidem, Læli, ità necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit: atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius anteverrit. Quamobrem utrique nostrùm gratum admodum

* veriora.

Quid sit amicitia.

Ex omnibus seculis vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

modum feceris. *Lat.* Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & praeclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, ὁρίοσι. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egétque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitiâ possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtiliùs disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ità fanè: sed etiam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitâque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedántque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ità se gerunt, ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; síntque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantùm homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ità natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proxime accederet. Itaque

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

spectare,

pingui Minerva, Prov.

Natura optima recte vivendi dux.

cives

eives potiores sunt, quam peregrini; & propinqui quam alieni: cum his enim amicitiâ natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ità contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumq; rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est; illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem, sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest.

Amicitiæ definitio

Sine virtute amicitia esse non potest

Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur; nec metiamur eam (ut quidam imperiti) verborum magnificentiâ, virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mentem benevolentiæ conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus

* Gallos.

* qui potest? alias, quis.

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis, divitiæ, ut utare; opes, ut colare, honores, ut laudere, voluptates, ut gaudeas, valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet, quocunque te verteris, præsto est; nullo loco excluditur nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq; non aquâ, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens, communicándoque, leviores. Cùmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, & (quod difficilius dictu est) mortui vivunt: tanto eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem, nec domus ulla nec urbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vatici-

Amicitiæ æquè necessaria ac vtramenta.

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles, Agrigentinus poeta, dicebat omnes res & mundum totum constare ex amicitia.

vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totóque mundo constarent, quæpe moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospites, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cùm, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ità ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam, cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua prætereà sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potiùs; quanquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi non invitus equidem. sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fan.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiâq; servatam, maximam gloriam ceperit? *Læl.* vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certe. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum nè æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minùs per-

M. Pacuvii tragœdia de Oreste & Pylade.

se

se posset, id acciperet ab alio, vicissímque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nomi nata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur causâ temporis: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potiùs, quàm ab *imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ità amant ad quoddam tempus, & ab eis ità amantur, ut facilè earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes: quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cùm similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cùm propter virtutẽ & probitatẽ eos etiam, quos nunquam vidimus, quodãmodo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatũ est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum propter crudelitatem ejus semper hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod

Antiquior, id est, *nobilior*.

Amicitia à natura potiùs quam imbecillitate orta.

*indigentia.

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ità dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ità esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ità ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secùs est. Ut enim quisque sibi plurimùm confidit, & ut quisque maximè virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suáque omnia in seipso posita judicet: ità in amicitiis expetendis colendísque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt: non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalésque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem

*Aliàs, ut quisque minimum valetudinis in se.

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia non spe mercedis sed ex fructu amoris expetenda est.

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest, ità amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

Lælius.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta * & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis, vel cõmodi alicujus, quòd idem adipisci uterq; non posset. Quòd si qui longiùs in amicitia progressi essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* sumpta togâ.

* vel uxoriæ conditionis, vel, &c.

Nulla major pestis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam diffidia, & plerunq; justa nasci cùm aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidines ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autẽ, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri omnia se amici causâ esse facturos; eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ità multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuêre? Num * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam * cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiámne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem; sed, si voluisset, paruissem. Videtis quam nefaria vox, & hercle ità fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hâc amentiâ

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

* Viscellinum.

* Lænati.

Deprecari, id est, à se crimen removere

Nefaria vox C. Blossii.

quæstione

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justásque persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute deseceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientia* si simus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus* Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà consules, & collegas in censura: tum etiam cum iis & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ* traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse, cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus *inimicus.

Nulla est excusatio peccati si amici causâ peccaveris.*

**sumus, si nihil.*

**Papum.*

**Proditum.*

**hostis.*

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculóque consuetudo majorum

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom aud erat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Naficam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoq; quem modo posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non liber augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labes, primò Gabiniâ lege biennio autem pòst, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. pecantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, proptérque invidiam in exilium missus esset, ingratè patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; consciv it. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurũ sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meã futura sit, quàm qualis hodie sit.

quoquo modo potuimus.

*alias, invidiam.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia amicorum bene suadentium valeat autoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, nè necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: Commodissimũ esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumaniùs: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii, adjumentíque causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ità amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti, & calami osi, quàm ii qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionémve, nè solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, virtus fugienda est: quæ

Honesta ab amicis petenda; non nisi honesta amicorum causâ facienda.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignavia fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirparam humanitatem arbitremur) quæ causa est, *ut amicitiam fundamentis tollamus è vita nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quâ-obrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contigit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ nihil, vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscántque sibi quasi pro-

Proprium animi bene constituti.

*cur.

Stoici.

Morum similitudo amicitiam contrahit:
ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

propinquitate conjunctos, atque naturâ. nihil est enim appetentius simílium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eísque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tùmq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii qui opibus, & copiis, maximéq; virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atq; haud scio, an nè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergò erunt hommines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deûm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt; nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat

Tyrannorum vita qualis.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cùm exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quósque infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror in illa superbia & importunitate si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixit, mores, veros amicos parare non potuêre: sic nullorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius *dari potest. Atque hoc quidem videre licet eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immurari, sperníque ab iis veteres amicitias, &*indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, *ut plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa, amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ità dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum * quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualitérque respondeat:

Si adversis exagitantur amici

Fortuna cæca.

Insipiente fortunato nihil intolerabilius.
*fieri.

*indulgere.
*cum.

Melius laudabiliusque est amicos, quam divitias parare. quodque

Qui sint in amicitia fines.

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbiùs in aliquem invehi, insectaríque vehementiùs: quæ in nostris rebus non satìs honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potiùs, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorũ, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia; nec obsetvare strictè, nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed * potiùs eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque in spem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimicitiorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem; sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim

* potius debet eniti.

Οὐ δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντα, Arist. Rhet.

modo quiſquam amicus ejus eſſe poterit, cujus ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quin etiam neceſſe erit cupere, & optare, ut quàm ſæpiſſime peccet amicus, quò plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodíque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. Quin etiam ſi minùs felices in deligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine ulla exceptione communitas: ut etiam, ſiqua fortuna acciderit, ut minùs juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum ſit de via, modò nè ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec verò negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & aſſentationibus colligere turpe eſt. Virtus, quam ſequitur charitas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores eſſent; capras & oves quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere; & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere quaſi ſigna quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria;

Quouſque amicitia producenda ſit.

ria; & judicare difficile eſt ſanè, niſi expertum. Experiendum autem in ipſa amicitia: ità præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut *curſum, ſic impetũ benevolentiæ, quo utamur, quaſi * aquis tentatis, ſic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quàm ſint leves: quidem autem quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment; ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes, amicitiæ non anteponant; ut, cùm ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera * vis amicitiæ, non multò illa malint? Imbecilla enim * natura eſt ad contemnendam potentiam; quam etiamſi, neglectâ amicitiâ conſecuti ſunt, excuſatum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficilimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réq; publica verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates! ad quas, non eſt facilè inventus, qui deſcendat. Quanquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerúque convincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt amicos, aut ſi in malis deſerunt. Qui igitur utraque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem ſtabilitatis conſtantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, fides eſt. Nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. Simplicem præterea, & communem, & conſentientem, & * qui rebus iiſdem moveatur, eligi

Difficile eſt amicum fidum & conſtantem invenire.

* curſum, * equis temperatis

* jus.

* *Alias* humana natura.

Graves pleriſque videntur calamitatum ſocietates.

Fides ſtabilis amicitiæ fundamentum.

* *Alias*, id eſt, qui rebus.

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus moveatur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eô lem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, nè quid fictum sit, néve simulatum: apertè enim vel odisse, magis, * ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solùm ab aliquo illatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspicioſum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet, sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitaté nq; proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis. Nunquando amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros anteponere solemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus explerum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustis tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò

* oblatis.

* ingenuum.

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

mentionem

mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quam intractato, & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt. qualis erat Scipionis, in nostro (ut ità dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam* Rutilio, nunquam Mummio antepositit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, unquam superiorem cogebat, suósque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imò tandúmque est omnibus, ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eísque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnísque præstantiæ rum maximè capitur, cùm in proximum quemq; confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionísque necessitudine superiores, ex æquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eóque magìs, si aliquid habere se putant, quod officiosè

Rupilio.

Superior ætate, colendus est.

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium, non commemorare, quas contulit.

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, beneficia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non fere contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hâc opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantùm vis licèt excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P.* Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus *Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatísque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio prædítos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & prædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores dispariæ studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorúmq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentiâ (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam

Χάριν λαβὼν μέμνησο· δὸς δὲ σὺ λαθών. *Proverb. Gr.*

* Rupilium.
* Lælium.

Amicitia ætate provecta judicanda sunt.

Dispares mores dispares studia sequuntur.

Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque naturâ, & ob eam ipsam causâ in amicitia parùm justus. Atque in omni consideranda est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria: Jam enim à sapientum familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit; (loquor enim, ut paulo antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, nè non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumque eg t graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nè qua amicorum diffidia fiant; sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

Neoptolemus Lycomedes.

Considerandum est, quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Dissuenda magis, quàm discindenda amicitia.

convertant se amicitiæ, ê quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, néve indignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Earum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiâ, per se, & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est; quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus feris, primùm, ut se ipsæ diligant. (Id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in * homine fit naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ità cū suo commiscear, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse virum bonum,

Fide sed cui vide.

Βεβαίως μὲν φίλος γίνε, καὶ τὰ ἑξῆς. Isocrat.

Amicus, alter idem.

* hominis sit natura.

Aristot. defin. Amicitiam. μίαν ψυχὴν δύοιν σωμάτοιν ἐνοικῆσαν.

Hinc Ovid. de Pyl. & Orest. Qui duo corporibus, mentibus unus erant.

num, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentiâ conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâque gaudebunt, omniáq; alter pro altera suscipiet; neq; quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neq; solùm colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis pernicioſus est error, qui existimant libidinum peccatorúmque omnium patêre in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ sũma sunt, pervenire, conjuncta & * sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter socieras aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; jucunditas: ut, cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cùm optimum maximúmq; sit, si id volumus adipsci, virtuti opera danda est; sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errâsse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm judicaveris, diligere oportet, non, cùm dilexeris, judicare. Sed cùm multis in rebus negligentiâ plecti mur, tum maximè in amicis & deligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offensione,

Nihil præter honestum & rectum ab amicis petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

consociata.

Apophthegma Judicandum est prius, quam diligamus.

Actum agere, *Proverb.*

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultûsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ità contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus audítum. Si quis cœlum ascendisset, naturámque

Timon Athenien-sis, Anthropomi-sus.

ámq; mundi,& pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem; cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod tanquam adminiculum anni itur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cùm tot signis eadem natura declaret,quid velit,,ac quærat,quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæq; causæ suspicionũ offensionúmq; dantur,quæ tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi:& hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est,quod in Andria familiaris meus Terentius dixit,*Obsequium amicos,veritas odium parit.* Molesta veritas est,si quidẽ ex ea nascitur odiũ,quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio virtiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò meliùs de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur; illos verum sæpe dicere,hos nunquam. Arque illud absurdum est,quòd ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat.

* utilitas

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugienda est assentatio

Audienda est veritas.

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se, non anguntur; objurgari, molestè ferunt: quod contrà oportebat; delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est; nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad *voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut ùnus quasi animus fiat ex pluribus, quî id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idèmq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari*, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis personâ: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interfit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pleb.

Assentatio amicitiæ pestis.

*voluptatem.

Amicitia unum quasi animum ex pluribus facit.

Papyrius consul blanditiis in aures concionis influebat.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facilè ducem populi Rom. non comitem diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancio consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi* videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primùm instituit in forum * versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio antequam consul sum factus. Itaque re magis quàm auctoritate, causa illa defensa est. Quòd si in scena, id est, in concione, inque rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur * apertum pectus videas, tuúmq; ostentas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè amare quidem, aut amari possis, cùm, id quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum * voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum

* jubebatur.

* versus.

Veritas in scenâ valet: multo magis in amicitia.

* apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

* voluptatem.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites glorioſi. *Magnas vero agere gratias Thaïs mihi?* Satis erat respondere, magnas: *Ingentes* inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur; vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincíque se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo.

Semper auget assentatio.

Nota.

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias *defluxit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, támque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquã, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, viciſsimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames,

**Alias defluxit. Epilogus disputationis de amicitia. Virtus conciliat amicitias & conservat.*

Quid sit amare.

ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minùs secutus sis. Hâc nos adolescentes benevolentiâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naficam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales: ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q. Tuberonis equidem etiam admodum adolescens, P. Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ità ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibusquam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim benevolentiâque sublatâ, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidē Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi, illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isq; communis; neque solùm militia, sed etiam peregri-

Amicitias tu tibi junge pares. Ovid.

Virtus ignara sepulchri est.

nationes, ruſticationéſq; communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otium tempúſque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria ſi unà cùm illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi viri, atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſem. Sed nec illa extincta ſunt, alúntúrque potiùs, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et ſi planè illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. Omnia autem brevia tolerabilia eſſe debent, etiamſi magna ſint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ità virtutem locetis (ſine qua amicitia eſſe non poteſt) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præſtabilius eſſe putetis.

M. T. C. Lælii, ſeu De Amicitia, finis.

M. T.

M. T. Ciceronis Cato Major, *ſeu* De Senectute ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi Perſonæ,

Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

Tite, ſi quid ego adjuro, curamve levaſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
*Ecquid erit * pretii?*

pramii.

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, ſed fidei plenus quanquam certò ſcio non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, ſit noctesque, dieſque.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem, téque non cognomen ſolùm Athenis deportâſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus meipſum ſentio interdum, graviùs commoveri: quarum conſolatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere, hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut jam urgentis, aut certè adventantis ſenectutis, & te, & meipſum levari volo, etſi te quidem id modeſtè, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cùm de ſenectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere quo

Attice.

uterque noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ità jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias; ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Ariſto Chius, nè parùm eſſet auctoritatis, tanquam in fabula: ſed M. Catoni ſeni quò majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque eum reſpondentem. Qui ſi erudit ùs videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attriburoi Græcis literis: quorum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

Perſonarum dignitas addit orationi auctoritatem.

Dialogus.

P. Scipio. C. Lælius, & Cato interlocutores.

Scipio.

SÆpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuâ excellentem, M. Cato, perfectâmq; ſapientiâ tum vel maximè, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi gravè eſſe ſenſerim: Quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſanè, Scipio & Læli, difficilè admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéq; vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes putant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs quàm putârint. Primùm, quis coëgit eos falsum putare? Quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm puritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minùs, gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostróque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam deum sequimur, eíque paremus: A qua non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum bacis, terræque frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & superamus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, Læli, præsertim si utriq; vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Caro tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingrediendum sit istuc, quò perveniisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, veteri proverbio, *facillime congregantur*) * quæ

Γῆρας ὅταν μὲν ἀπὸ τοῦ εὐχεσθαι ἦν δὲ ποτ' ἐλθῇ, Μέμφεται.

Cato sapiens dicebatur.

Ἕτερα θεῶν.

Quid sit gigantes cum diis bellare.

Θεομαχεῖν.

Proverb.

* quæ

C, Sali-

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquísque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato, sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in illo sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum. Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniensis esse, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationèsque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diúq; vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solùm quia nunquam deserunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens

In moribus est culpa, non in ætate.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam, Ὅτι οὔτ' ἂν αὐτὸς Σερίφιος ὢν ὀνομαστὸς ἐγένετο. οὔτ' ἐκεῖνος Ἀθηναῖος. *Plat.*

Senectutis arma.

scens ità dilexi senem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim pòst, quàm primùm consul fuerat, ego natus sum; cùmq; eo quartùm consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoq; anno pòst ad Tarentum quæstor, deinde ædilis, quadriennio pòst factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cùm planè grandis esset: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ suâ molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Capua Apuliæ civitas.

Cincia lex.

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo consilio recepit? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ità dicenti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè inquit, ridens; nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in toga, qui consul iterum, Sp. Carvilio collegâ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra senatûs autoritatem dividenti. Augúrque cùm esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipub. salute gererentur, quæ contra rempub. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortẽ M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri laudatio, quã cùm legimus, quem philosophũ non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus, sed intus, domíq; præstantior

Q. Fabii responsio ad Salinatorem, de recepto Tarento

Εἰς ὀιωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης. Hom.

ſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella. Cujus ſermone ità tum cupidè fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde diſcerem, fore neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videris, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaléſque pugnas, ut bella à ſe geſta, triumphóſque recordentur. Eſt etiã quietè & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixíque quinquennium poſtea: cujus magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem complevit annos; neq; unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui, cùm ex eo quæreretur, cur tam diu vellet eſſe in vita: Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt; quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi fortis & victoris ſenectute comparat ſuam, quẽ quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi conſules, T. Flaminius & M. *Attilius facti ſunt; ille autem * Cœpione & Philippo iterum conſulibus mortuus eſt, cùm ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnà & bonis lateribus ſuaſiſſem. Sed annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) ità ferebat duo, quæ

Not. uno *pro* primo.

* Acilius. Scipione. *Lex Voconia.*

quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cùm complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet causarum quantùm quæque valeat, quantúmque justa unaquæque, videamus: A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullane igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. consilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius,

Cur senectus misera videatur.

Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
*Antehac, * demens sese flexere viâ?*

*dementes.

cæteraque gravissimè. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cùm inter duos consulatus anni x interfluxissent, censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant, ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

[Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; ſed conſilio, autoritate, ſententiâ: quibus non modò non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. Niſi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cùm bella non gero: at ſenatui, quæ ſunt gerenda, preſcribo, & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuntio: de qua non antè vereri deſinam, quàm illã exciſam eſſe cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reſervent! ut avi reliquias perſequare: cujus à morte hic tertius & triceſimus eſt annus: ſed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. Anno ante me cenſorem moreuus eſt, novem annis poſt meum conſulatum, cùm conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. Num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut cominus gladiis uteretur; ſed conſilio, ratione, ſententiâ. Quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conciliũ majores noſtri appellâſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam appellantur ſenes. Quòd ſi legere & audi e voletis externa, maximas reſpub. ab adoleſcentulis labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas & reſtitutas reperietis.

Senatus a ſenio.

Γέροντες ſenes unde Γερουσία, *ſummum concilium, apud Lacedæmonios.*

Cedo qui veſtram remp. tantam amiſiſtis tam cito? ſic enim percontanti, ut eſt in Nævii poëtæ ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis,

Iambicus tetrameter.

Proveniebant oratores novi, ſtulti adoleſcentuli.

Memoriam in ſenectute non minui. Themiſtoclis memoria.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. A memoria minuitur. Credo, niſi exerceas eam, aut etiam ſi ſis naturâ tardior: Themiſtocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſeris eum, cùm ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet,

Lyſi-

Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulcra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm multa meminerunt! Maneant ingenia senibus, modò permaneant studium & industria. Nec ea solùm in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdi as fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitâsse judicibus, quæsisséque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc

Sophocles. *Senex tragœdias fecit.*

In judicium a filiis vocatus, ut qui esset desipiens Sententiis judicum liberatus.

Ejus apologia.

Εἰ μέν εἰμι Σοφοκλῆς, οὐ παραφρονῶ· εἰ δὲ παραφρονῶ, οὐ Σοφοκλῆς εἰμί.

Catalogus senum studiosorum.

* Romanos.

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Statii dus fuerunt.

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quam vis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud:

Statius Cæcilius.

Ædepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cum advenit, id unum est satis,
Quod quis vivendo multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole prædictis, sapientes senes delectantur, leviórque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur, sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliès, tale scilicet, quale cujusq; istius in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit, ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me hunc exemplis uti videris. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) ted in literis certè elaboravi.

Solonis versus. Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος. *Quia senex Græcas literas didicerat, quas puer neglexerat.*

Nos

NEc nunc quidem vires deſidero adoleſcentis (ſis enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plùs, quàm adoleſcens etiam vires tauri aut elephantis deſiderabam. Quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm ſenex eſſet, athletáſque ſe in curriculo exercentes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymánſque dixiſſe, *At hi quidem jam mortui ſunt*, Non verò tam iſti, quàm tu ipſe, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus ſed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus* Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Craſſus: à quibus jura civibus præſcribebantur; quorum uſque ad extremum ſpiritum provecta eſt prudentia. Orator, metuo, nè langueſcat ſenectute: eſt enim munus ejus non ingenii ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam, neſcio quo pacto, in ſenectute; quod equidem non amiſi adhuc, & tamen videtis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus & remiſſus; facítque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & miris oratio. Quod ſi ipſe exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim eſt jucundius ſenectute, ſtipatâ ſtudiis juventutis? Anne eas quidem vires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? Quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi quamvis conſenuerint vires, atque defecerint: etſi iſta ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quàm ſenectutis. Libidinoſa etenim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus

tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cùm admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſset, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ità bonis viribus eſſe in extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de meipſo dicere, quanquam eſt id quidē ſenile, ætatique noſtræ conceditur. Videſne, ut apud Homerū ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de ſe prædicans, nimis videretur aut inſolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacem ſimiles decem habeat, at ut Neſtoris quandoque; quod acciderit, non dubitat quin brevi Troja ſit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogeſſimum; equidem poſſe vellem idem gloriari, quod Cyrus; ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis eſſe viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quæſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Acilio Glabrione conſule: ſed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit ſenectus; non curia vires meas deſiderat; non roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim unquam ſum aſſenſus illi veteri laudatóque proverbio, quod monet. Maturè fieri ſenem ſi diu velis eſſe ſenex. Ego vero me minùs diu ſenem eſſe malem, quàm eſſe ſenem antequam eſſem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occupatus

cupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm uter-vis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem: utrûm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cùm absit, nè requiras, nisi fortè adolescentes pueritiam paululùm ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex. suáque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percepi debeat. Arbitror te audire, Scipio hospes tuas Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute: ergò & legibus & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed nè quantum possumus quidem, cogimur. At ità multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed communè valetudinis. Quam fuit imbecillus Pub. Africani filius, is, qui te adoptavit? quàm tenui, aut nullâ potiùs valetudine?

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis.

Masinissa Numidarum regis robur & tolerantia in senectute.

tudine? quod nisi ità fuisset, alterum illic extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm nè id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentiâ * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti atque animo multo magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instiles; instinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum; nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ delirario appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo autoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

corrigenda.

Documenta ad resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingravescit, animus levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium quascunq; defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto; multam etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultróque affero res multum & diu cogitatas, eásque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem; sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribusque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à vobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo; Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à Naturam datam; cujus voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci nulli denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret; stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cúmque homini sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ità gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse iam detestabile, támque pestiferum, quàm voluptatem: Siquidem ea, cùm major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Postbumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis, quem Tarentum venisse L. * Æmilio, Appio, Claudio consulibus reperio. Quorsum hæc? ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non *possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ità dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidē feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, septem annis postquā consul fuisset: sed notandam libidinē putavi. Ille enim cùm esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi vero & Flacco nequaquam

Mentis voluptas inimica.

Plato quo tempore Tarentum venerit.

Camillo.
intelligeretis.
possemus.
efficeret.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audivi qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Tirum Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsíque Pyrrho persuaderet; quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quódque, spretâ, & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat, Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obsistimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur cereo sumali, & tibicine; quæ sibi nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primùm habui

Epicurus philosophus.

P. Decius se pro repub. devovit.

Voluptas malorum esca.

Ἀνήκεστον κακὸν ἡ ἡδονή.

C. Duillius, primus Pœnos classe devicit.

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt: melius quàm Græci, qui hoc idem tum comportationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò propter sermonis delectationem, rempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeóque senectuti magnam gratiam quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidem naturalis *motus: non intelligo nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in Sympósio Xenophontis, minuta atque rorantia: & refrigeratio æstate, * & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis, Dii meliora inquit: libenter verò istinc, tanquam

Convivium dicitur à *convivendo*: συμπόσιον, à συμπίνειν, id est, *a compotando*.

modus.

Συμποσιαρχίαι *Xenophontis Symposium.*

vicissim in hyeme, aut sol.

Pulchra Sophoclis responsio.

à

à domino agresti, ac furioso, profûgi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis vero & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non careis, qui non desiderat. Ergo, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruimus; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Vt Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantùm sat est. At illa quanti sunt animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secûmque (ut dicitur vivere! Si vero habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pœnè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum! quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè! Quàm delectabatur, cum defectiones solis & lunæ multo nobis antè prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cum septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque consulibus, usque adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus: M. vero Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius,

Proverbium, Senectus studiosa jucunda.

Gallus astrologus.

Livius Andronicus.

docuisset.

legit Gaza.

Suadæ medulla *M. Cethegus dictus*

Ennius, quanto studio exercebat in dicendo videbamus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut ludorũ aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) senescere se multa indies addiscentem: quâ voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed alias minore, plerunque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit primùm id occatum cohibet; ex quo occasio, quæ hoc efficit nominata est: deinde tepefactum vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur: è quibus cùm emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego virium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis * requiem oblectamentúmque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generentur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut stirpiũ minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, propagines, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca est, &, nisi fulta sit ad

Vid supr. versic. Græc. Solonis.

Agriculturæ laus.

requietem, legit Priscianus, lib. 2.

ad terram ferter; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, nè sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fuga detur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitáque pampinis, nec modico tempore caret, & nimios solis * defendit ardores. Quâ quid potest esse cùm fructu latius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solùm (ut ante dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationésque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agri cultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, senio fuisse largiora. Ignoscetis autem nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar vindicare.

* defugit. *legit Gaza.*

Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

vindicare. Ergò in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabini, de Pyrrho triumphâſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit: ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt, ſenes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in ſenatum accerſebantur & Curius, & cæteri ſenes: ex quo qui eos accerſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſelectus miſerabilis fuit, qui ſe * agricolatione oblectebant? Meâ quidem ſententiâ, haud ſcio hâc an ulla vita beatior eſſe poſſit: neque ſolùm officio, quòd hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris, ſed & delectatione quam dixi, & ſaturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, ſupervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque ſpecie dicam? Brevi expediam.

diam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius; ad quem fruendum non modò non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Vbi enim post illa ætas aut meliùs, aut æquè calescere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquísve refrigerari salubriùs? Habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi natationes, & cursus: nobis senibus exclusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamen ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperii gloriâ, cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eíque dono à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa atque descripta: Et ei Cyrum respondisse, Atquì ego sum omnia ista dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meà manu sunt satæ: Tum Lysandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatúmque Persicum multo auro, multísque gemmis, dixisse, Rectè verò te, Cyre, beatum fuerunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortunâ

Ἄγρν γάρτε λέγουσιν Ἀμαλθαίης κέρας εἶναι.

Ager bene cultus quanti ut.

Laudat Xenophontis libro omnes.

Xenophontis Oeconomi, cum laudat.

Cyrus minor agricultura studiosus.

nâ frui licet senibus : nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset actâ jam ætate in agris, eosque coleret : cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadriginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit : atque ejus extrema ætas hoc beatior quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum.

Elogium.

Uno ore plurimæ consentiunt gentes populi primarium fuisse virum.

Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ' ἔην ἄστεος εὐρυόχλου

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus ! Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in sententia solùm, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non tugæ repentè autoritatem afferre possunt : sed honestè acta superior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atq; communia ; salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci,

ci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacædemonium (cujus modo mentionem feci) dicere aiunt ſolitum, Lacædemone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacædemonios acceſſiſſet, qui, cùm legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur, & ſenem illum * ſeſsum recipiſſe. Quibus cùm à cuncto conſeſſu plauſus eſset multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara ſunt: ſed hoc de quo agimus in primis, quod ut quiſque ætate antecellit, ità ſententiæ principatum tenet. Neque enim ſolùm honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendidè niſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt morоſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, enim avari. Sed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. Contemni ſe putant, deſpici illudi; præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus; idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt; quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet. Vt enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coacteſcit.

Apud Lacedæmonios honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

Athenienſes ſciunt quæ recta ſint, ſed facere nollunt.

* ſeſsum:

ceſcit. Severitatem in ſenectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam; acerbitatem nullo modo. Avaritia verò ſenilis, quid ſibi velit, non intelligo: poteſt enim quicquam eſſe abſurdius, quàm, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere?

Senectutem hoc miſeram non eſſe, quod haud procul abſis à morte.

QUarta reſtat cauſa, quæ maximè angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatem videtur: approquinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnenda eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus (quamvis ſit adoleſcens) cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm noſtra mortis caſus habet. Facilius in morbos incidunt adoleſcentes, graviùs ægrotant, triſtiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem. Quod niſi ità accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt, qui ſe nulli fuiſſent, nullæ omnino civitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cùm illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio: omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe victurum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex nè, quod ſperat, habet quidem. At eſt eò meliore conditione, quàm adoleſcens; cùm id, quod ſperat ille, hic jam aſſecutus eſt. Ille vult diu vivere: hic

Οἱ πρεσβύτου τῶν νέων τὰ μὲν πολλὰ γινώσκουσιν. Hippocrat.

Omni ætati mortem eſſe communem.

Melior ſenis quam adoleſcentis conditio.

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni!) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cùm enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit, tantum remanet, quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem, autumnúmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & præcipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundum natura fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundùm naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur, si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propiùs ad mor-

Tartessiorum rex regnavit annos 80 vixit 120.

* veniendum.

Veri similis adolescentia.

Adolescentia acerba, senis verò matura mors.

tem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectéque in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integra mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Vetárque Pythagoras, injussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentísque vacare. Vult charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an meliùs Ennius:

Mors seni contemnenda.

Solonis responsum Herodiis Sophist. non dissimilere responsum apud Philostr.

Γέρων ὑλίγα φοβεῖται.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virum.

Ennii versus.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur, jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputatione

Non est lugenda mors, quã immortalitas consequatur.

tione opus esse videtur, cùm recorder non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus, non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverant; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti daram conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergò ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quòd eò meliùs cernere mihi videor, quò ab ea propiùs absum. Ego vestros patres, P. Scipio, túque C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compabus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatíque contra-

Qui pro patria mortui sint.

Οἱ ἄνδρωποι ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐσμὲν τὸν χρόνον τοῦτον ὃς δὴ ὀνομάζεται βίος

Apollonius apud Philost. Anima est cœlestis origo.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ità crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreósque, incolas, penè nostros, qui essent Italici Philosophi, quondam nominati, nunquam dubitâsse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorúmque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agi etur, nec principium motûs habeat, qui ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cùm simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quòd si non possit, non posse interire: magnóque esse argumento, homines scire pleraque, antequam nati sint, quòd jam pueri, cum artes difficiles discant, ità celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis, sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, O mi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum

Σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφώτερος Εὐριπίδης, πάντων δὲ σοφώτατος Σωκράτης.

Verba Cyri morientis, octavo Padia apud Xenophontem.

rum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia unde orta sunt: animus autem solus, nec cùm adest, nec cum discedit, apparet. Iam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare si hæc ità sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interiturus est animus cum corpore; vos tamen duos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostrî piè involatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnósque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo animus

Σῶμα μὲν ἐκ γαίης ἔχομεν, καὶ πάντες εἰς αὐτὴν Λυόμενοι κόνις ἐσμέν.
Phocul.

Nihil tam morti simile, quam somnus Stulte, quid est somnus gelida nisi mortis imago?
Ovid.

mus erigens se, posteritatem semper ità prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ità se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci; ille autem cujus obtusior sic acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, névé tanquam Peliam recoxerit, Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari, Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ità vixi, ut frustrà me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœtúmque proficiscar, & cùm ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes verò æquissimo.

Sic vixit Cato, ut frustra se natum non existimaret.

Commorandi, non habitandi diversorium habemus.

Ὠιδεῖα ἡ μέρα.

Apollon. ad tyran. mort. minit int.

ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum; non quòd æquo animo ferrem: ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) levis eſt ſenectus, nec ſolùm non moleſta, ſed etiam jucunda. Quòd ſi in hoc erro, quòd animos hominum immortales eſſe credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: ſin mortuus (ut quidam minuti philoſophi cenſent) nihil ſentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant. Quòd ſi non ſumus immortales futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis eſt tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præſertim adjunctâ ſatietate. Habui hæc de ſenectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

Senectus peractio ætatis eſt, tanquàm fabula.

M. T. Ciceronis De Senectute finis.

M. T. Ciceronis Paradoxa, ad Marcum Brutum.

ANimadverti, Brute, ſæpe Catonem avunculum tuum, cùm in ſenatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico. ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò majus eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis, quìa nos eâ philoſophiâ plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (meâ ſententiâ) Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in vulgus: & in ea eſt hæreſi, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis, quod propoſuit efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè ſolet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia contráque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſémne proferri in lucem, id eſt, in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eóque ſcripſi libentiùs, quòd mihi iſta παράδοξα quæ appellantur,

Paradoxa, id eſt, *præter opinionem.*

lantur, maximè videntur esse Socratica, longéque veriſſima. Accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniã illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Deguſtabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti conſuevi, cùm ea, quæ dicuntur in ſcholis δεικτικὰ ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus tu apertum ut proferas, nihil poſtulo: non enim eſt tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa * Minerva Phidiæ; tale tamen eſt, ut ex eadem officina exîſſe appareat.

* Ex ebore. *Plin. lib. 34. cap. 8.*

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν. id eſt, *Quòd ſolum bonum honeſtum.*

Pecunia & id genus alia non ſunt in bonis numeranda.

Vereor, nè cui veſtrûm ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam, tamen, quod ſentio, & dicam breviùs, quàm res tanta dici poſſit. Nunquam mehercle ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè diſtricti ſunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen deſiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ea ſolùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, ſolo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicaviſſent. Potéſne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit

* eſſe numerandas duxi.

Πλοῦτος δ' οὐδὲν πῆμα. Theo.

Ὀνόματα πράγματα ἔρημα Πυλλοὶ μὲ πλούτῳ καλοὶ ἀγαθοὶ δὲ πένητες. Theog.

valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis, ceterique ità fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, né sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè fit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: & quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilibus, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eum? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm *filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium

Epiphonema, quo concludit Biantis sententiam.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

* delicatas.

Enumeratio vehemens & copiosa.

um fortis & magni viri quicquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q. Mucium impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus M. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Puni ci Cn. & P Scipiones, qui Carthaginenſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domeſticis exemplis abundamus * An cogitâſſe quicquam putamus in vita ſibi expetendum niſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? Veniant igitur irriſores hujus orationis ac ſententiæ; & jam vel ipſi judicent, utrùm ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illùc transferuntur, facilè adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cùm tibi, ſive Deus, ſive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque divinius; ſic te ipſe abjicies, atque proſternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem putes intereſſe? Quicquámne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? ut enim quiſque eſt maximè boni particeps, ità & laudabilis maximè; neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horũ in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum?

* *aliàs*, An putabimus quenquam horum cogitâſſe quicquam in vita ſibi expetendum

Voluptas non eſt ſummum bonum.

Repugnat bono meliorem non facere.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ se & prædicatione * effert? Arqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eáque quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est aliud benè & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

* extollit.

Conclusio.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. i. e.

Quòd seipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóque comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quíque in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest e se certi, nihílque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorũ labe factaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demi-

demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis, quorum laus emori non poteſt. Exilium autem terrible eſt iis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies noctéſque cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum, quod habes, nè non diuturnum ſit futurum, times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atque legum. Quocunquè aſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt, ſic vir bonus, & ſapiens, & fortis miſer eſſe non poteſt. Nec verò cujus virtus, moréſque laudandi ſunt, ejus non laudandi vita eſt; neque porrò fugienda vita eſt, quæ laudanda eſt. eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quicquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & experendum videri debet.

Mors terribilis malis tantum, non bonis.

Coſmopolitis exilium non eſt grave.

Conſcientia mille teſtes.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα. id eſt. *Quòd æqualia peccata.*

PArva, inquit, res eſt: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. In quo Peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus: ipſum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum eſt, Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi etiam petulans fuiſſet in aliqua generoſa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: ſiquidem eſt peccare, tanquam tranſire lineas. Quod cùm feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare cùm ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil

Æqualia peccata eſſe declaretur à ſimili.

A definitione.

refert

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere? Id siquidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sunt oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem prævitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis ista sumis. Meniebam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras: nam istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim, cùm hac sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si sense-

Probat peccata æqualia.

A contrario.

A conjugatis.

ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? & æquè peccare ſe privatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſt labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſervum? Nuda iſta ſi ponas; judicari, qualia ſunt non facilè poſſunt. Patrem vitâ privare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſervos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergò & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura, diſtinguit: Quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi utrique adjuncta ſit, paria fant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſervo necando, ſi adſiſt injuria, ſemel peccatur: in Patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit, is qui erudivit; is, qui in ſede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eoque penâ majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed, quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet ſcelus eſſe; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio, ſi paulò ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur & explodituſ: In vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi viſa ſint breviora, leviora qui poſſint videri? cùm quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quò magis peccari poſſe videatur.

* figere. *Ab exemplo.*

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται. id est,
Quòd omnes stulti insaniunt.

Invehitur in P. Clodium.

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem & insanum * rebus *addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnesne conventus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm judicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus furoremque conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cúm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; perveniſſe tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cùm parietes disturbabas, aut cùm rectis sceleratas faces inferebas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisses; multò etiam magis, si illam mentem, unde

hæc

* *Vide num* rationibus *sit legendum.*
* *sed est* probabo, vincam.

* diuturnam.
* quibus te invitissimo stat respub.

hæc consilia manerent, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec feci, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergò ego semper civis erum, & tum maximè, cùm meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi fortè idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo factisque distinguis? Cædem in foro feci; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, ædesque sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine appellas, cùm omnes meo discessu exulâsse rempub. putent? nunquámne, homo amentissime, te circumspicies? nunquamne quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse pœnam? metum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutârunt. An, cùm omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nymphārum manu tua deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi cum legibus esse non oportebit.

Conclusio à contrario.

* potes.

Argumentum à definitione exulis, & à legum auctoritate.

* *alias* portu. *alias* ponto.

* esse subjectum non.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι.

Quòd omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

Invehitur in M. Antonium.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his obediet, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio; cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter, ac liberè? cujus omnia consilia resque omnes quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémque referuntur, nec est ulla res, quæ plùs apud eum polleat quàm ipsius voluntas, atque judicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poëta dixit, *Suis cuique fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum est; illud tamen † brevi confitendum est, nisi qui ità sit affectus,

Nemo liber, qui suis cupiditatibus non imperat.

Nemo liber nisi sapiens.

† brevi conficiendum est.

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum atque mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos aut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, ficut est, obedientia fracti animi & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? Ariſle mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur, qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est, vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia * stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio ópere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui fractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula quæ stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas, intuentem te, admirantem, clamorem tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema quo claudit sententiam.

Similitudo.

* servorum.

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum barbatulos, mullulos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & muræna rum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ità servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem, quicquid denuntiatum sit, facit; assentatur, assidet, miratur quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur munera mittere, nocte venire domum ad eum, precari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor, quàm est illa misera, quàm dura servitus! Adolescentibus paulò lequacioribus est serviendum. omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam clare homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

* captantem *Muænam Lampredam vocavit.*

Servitus quid sit.

bilitati & humilis, & fracti timiditas, servitus est. *Nolite sinere nos cuiquam servire.* In libertatem vindicari vult? Minimè. Quid enim adjungit? * *Nisi vobis universis.* Dominum mutare, non liberesse vult. *Quibus & possumus, & debemus.* Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse ne dicito, quando-quidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: cùm, eum nè liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic fortè melius: *Nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus.* Redit ad Antonium, & abrupte concludit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος. i.e.

Quòd solus sapiens dives.

QUæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solúsne tu dives? Proh dii immortales! egóne me audivi se aliquid, & didicisse non gaudeam? Sólúsne tu dives? Quid, si nè dives quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini nè honestos quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, at ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

Contra M. Crassum omnium Romanorum divitissimum.

Ὁ πλούσιος οὐκ ἐν τῷ βαλαντίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ, Xenoph.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta sint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique *opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres. Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus, tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exopras. Itaque istam paupertatem, vel potiùs egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicium consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii morientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis * intercessiones pecuniarum in conciones candidatorum, dimissiones liberorum ad fœnerandas, diripiendásq; provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia

* satis.

Conclusio.

Quis dives Crassi judicio.

* intercisas. * coitionibus. Dimissiones, in diversum missiones.

nia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam forum, domum; vocem, silentium, quibus hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat varietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequêre, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui istam pecuniam repudiabat? utrùm autem Samnitum, an responsum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quam illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita divitissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. Ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui † superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam, an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum vectigal parsimonia.

† pro *superest.*

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in hujus seculi errore versor? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Catinis & fundum in Labicano. Nos igitur diuiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus! Sed non æstimatione census, verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque diviriæ. Etenim, si isti calidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli sunt divites? Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, qui, quod haberet, esset satis, non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sint.

* C. Fabricius luscinum significat, quam ter in his Paradoxis jam nominavit.

Τὸ μηδενὸς δεῖσθαι, ἐμοὶ Δυδίαι καὶ τὸ Παγγελῶ πᾶν. Apollon apud Philost. *Virtus inexpugnabilis.*

Quod satis est cui contigit, hic nihil amplius optat. Horat.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T.

M. T. Ciceronis de Somnio Scipionis.

Ex libro de Repub. ſexto.

CUm in Africam veniſſem * M. Manlio conſule, ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit, quàm ut * Maſiniſſam convenirem, regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrymavit; aliquantóque poſt ſuſpexit in cœlum, &, Grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobiſque reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor. Ita nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi atque invictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percontatus eſt: multíſque verbis ultroque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cùm ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniáque ejus non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & feſſum de via, & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes ſermonéſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius; de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illâ formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipſo, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui: Sed ille, Ades inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Videſne illam urbem, quæ parêre pop. Rom. coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem

* à Manlio conſule ductus ad q. * Maſiniſſam.

nem excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; erítque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censórque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam deligêre iterum absens consul, bellúmque maximum conficies Numantiámque excindes. Sed cùm eris curru in Capitolium invectus, offendes rempub. pertubatam consiliis ne pot's mei. Hîc tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliíque tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fato um viam. Nam, cùm ætas tua septenos octies solis anfractus, reditúsque converterit; duóque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo niratur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator reimp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hîc cùm exclamâsset Lælius, ingemuissénrque cæteri vehementiùs, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtúsque hominum jure societati, quæ civitates appellantur; harum rectores & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hîc ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsivi ramen, viveremne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos

tinctos arbitraremur. Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atque ego ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris

nis luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam verò ipsa terra ità mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi Punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templo Veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis eximus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq; cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant: deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis: tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimóq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu ponderа. Quæ cùm intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acutâ cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

* motu.

* conficitur.

Quam

Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto & excitato movetur ſono; graviſſimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra nona, immobilis manens, imâ ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum Mercurii, & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium ferè * nodus eſt. Quod doctii homines nervis imitari, atque cantibus aperuêre ſibi reditum ad hunc locum: ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu oppletæ aures obſurduerunt, (nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis) ſicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus, ſenſu audiendi caret. Hic vero tantus eſt totius mundi incitatiſſimâ converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem nequitis adverſum, ejuſque radiis acies veſtra, ſenſuſque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ ſi tibi parva (ut eſt) ita videtur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Videa habitari in terra raris & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hóſque, qui incolunt terram, non modo interruptos ità eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim * averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis, à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem, quaſi quibuſdam redimiram & circumdatam cingulis, è quibus duos maximè inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos,

* *al.* modus.

* *tranſverſos.*

ſubnixos obriguiſſe pruinâ vides; medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles, quorum Auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt adverſa vobis urgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus: hic autem alter ſubjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris, qui tamen, tanto nomine, quàm ſit parvus vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris, num aut tuum, aut cujuſquam noſtrum nomen, vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? Quis in reliquis orientis aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Auſtrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem qui de + vobis loquuntur, quamdiu loquentur? Quinetiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcujuſque noſtrum, à patribus acceptas, poſteris prodere, tamen propter eluviones, exuſtionéſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modò non æternam, ſed nè diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati ſint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur: re ipsâ autem cùm ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandémque totius cœli deſcriptionem longis intervallis retulerint; tum ille verè vertens annus appellari poteſt: in quo vix dicere audeo, quam multa ſæcula nominum teneantur,

* abeuntis,

+ nobis,

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, ex-extinguique visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit; ita quandocunque eâdem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris; quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest! Igitur, altè spectare si voles, atque animum hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum; suis te illeceberis oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Ego verò inquam, ô Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cæli aditum patet; quanquam à pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantiùs. Et ille, Tu verò nitere: Et sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse, siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam, quod semper movetur, æternum est, quod autem motum affert alicui, quódque ipsum agitatur aliunde,

quando

quando finem habet motûs, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit: quinetiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. Quòd si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ità fit, ut motûs principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura consistat, necesse est; nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum, id esse, quòd à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem *anima. *animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat: neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velociùs in hanc sedem & domum suam pervolabit: idque ocyùs faciet, si jam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maximè se à corpore abstraher. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt; impulsúque libidinum, voluptatibus obedientiam, Deorum & hominum jura violaverunt, eo postquam elapsi circa terram ipsam volutantur, nec nec in hunc locum, nisi multis exagitati sæculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum,

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

ABſtinentia Africani p. 95. l. 10. *abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat* 95. 34.

Academiæ ratio quid à cæteris differat 68. 7.

Accuſatio multos illuſtravit 84. 4. *accuſatoris nomen fugiendum* 84. 17. *accuſare innocentes, impium* 84. 22. *accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti* 83. 7 *accuſatio quibus de cauſſis ſuſcipienda* 84. 7.

Acta agere 173. 33.

Actio cognitioni anteponenda 62. 27. *actiones in omni ſuſcipiendæ, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas* 31. 15. *& modus* 57. 14.

Adjuvare opera præſtantius quàm pecunia 85. 12.

Admirabilitas quibus rebus comparetur 78. 30

Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant 82. 15. *adoleſcens aliquid ſenile habere debet* 194. 34. *adoleſcentiæ vituperatio* 188. 32. *adoleſcentiæ ver comparatur* 207. 21. *adoleſcentum petulantia magis eſt quàm ſenum* 194. 20. *adoleſcentia multo plures quàm ſenectus mortis caſus habet* 205. 19. *adoleſcentum imbecillitas conſilii propria* 48. 25.

Adulari, paſſive 38. 6. *ab adulatoribus facilè falluntur omnes* ibid. *adulator occultus.* 178. 13.

Ædes ruinoſæ & malè materiatæ 129. 19.

Æginetis pollices præciſi 116. 29.

Ægina propinqua Piæor ibid 31.

Æquitas lucet ipſa per ſe 13. 33.

Ætate ut quiſque antecellit, ità ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 205. 18. *ætati cuique ſua tempeſtivitas data eſt* 193. 13.

13. *ætati cuique ſua ſunt ſtudia* 209. 18. *ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ ſunt.* 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. *Africanus prior, anno ante cenſorem M. Catonem, mortuus eſt* 188.
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Agis rex occiſus 96. 22.
Agraria lex Philippi 94. 2
Agri fertiles imitandi 21. 32
Agriculturæ laus 61. 24
Agricolarum voluptates 208
Agri bene culti laus 203. 1
Alexander Macedo, humanitate ſuperatus à patre 37 23.
Alexander Phereus ab uxore interfectus 74. 30
Ambitioſi quibus ſimiles 36 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. *amicorum conſilium in rebus ſecundis maximè neceſſarium* 38. 3. *amicitia maximè perturbat officia* 115. 19. *amicitiæ præſtat juſtitia* ibid. *amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati* 199. 31. *amicitia ortu à natura, non ab imbecillitate* 156. 9. 157. 3. *amicitiam uſque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile ſit* 157. 22. *amicitias qui magis quærant* 161. 24. *amici qui diligendi* 166. 36. *amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica verſantur* 167. 19. *amicus certus in re incerta cernitur* ibid. 26. *amicitiæ fines ac termini, déque iis variæ ſententiæ* 169. 31. *amicitiæ quæ minùs probantur, diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ ſunt* 171. 17. *amicitia inter æquales magis elucet* 179. 6. *amicitiæ veræ ſempiternæ ſunt* 157. 14. *amicus tanquam alter idem* 172. 22. *amicorum bene ſuadentium authoritas plurimùm valere debet* 161 6. *amicitia quid ſit* 152. 12 *amicorum omnia communia* 23. 9. *amare quid ſit* 278. 36.
Animorum natura cur mortalis eſſe non poſſit 210. *animo nihil præſtantius* 217. 29. *animus in cuſtodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus* 233. 20. *animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re* 118. 9. *animi generi hominum deorum munere dati* 234. 24.

animi opera majora, quàm corporis 81. 28. *animorum vis duplex* 42. 20.
Annulus Gygis 113. 9.
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236.
Apellis Venus 103. 24
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege naturæ subjectus est 42. 29.
Aquâ hæret 143. 3.
Aquilius de dolo malo 121. 7.
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 96. 35.
Arbitrorum formulæ 125. 4.
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 207. 5
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117. 28.
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87 3. *ejus opinio de honesto* 112 17.
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61. 18.
Assentatio ab amicitia removenda 175. 27.
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128. 16.
Atilius vigilando necatus 136 24.
Atilius L. cur sapiens habitus 147. 4.
Avaritiâ senili nihil absurdius 26. 4. *avaritiâ nullum est turpius vitium* 95. 24. *avaritia populos omnes perdit* 95. 31. *avari plus semper appetunt* 230. 24. *avaritia injuriæ præcipua causa* 11. 26,
Auspicia quæ sint optima 185. 29.

B.

Bella cur suscipienda 16. 9. *bella justa quæ* 17. 20. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 33. 15. *belli gloria adolescentibus quærenda* 82. 15.
Bene agier quid sit 125. 6.
Benè & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218. 15
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89. 13.
Beneficia citra injuriam esse debent 91. 28. *benefici & liberales naturâ sumus* 156. 28. *beneficium qui dat, mores, non fortunam sequi debet* 92. 5. *beneficia in quos conferenda* 89. 6. *beneficia in singulos* 93. 26. *beneficia in rempub* 96. 29. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda* 22. 17. *quæ beneficia omnibus communicanda.* 23. 18.

Benevolentiæ colligendæ præcepta 77. 13
Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88. 20 *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius* 19 29.
Boni viri qui sint 125. 6. *bonus nemo miser esse potest* 219 15. *boni viri definitio* 127 6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere é Stoicorum sententia* 104. 18 *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt* 207. 26. *bonorum æquatio non laudanda* 94. 6. *bonum solum honestum* 215. 93. *bona caduca & incerta* 152. 20

C

Cæcilii versus contra senectutem. 190. 11
Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13
Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 86. 32
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148 11. *Cato Censoribus Græcarum literarum perstudiosus in senectute* 182. 17. *Cato Uticensis cur se interficere debuerit* 46. 32. *Cato cur sapiens habitus* 147. 5. *Cato é vita discedit tanquam ex hospitio non tanquam ex domo* 212. 25
Cicero stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18. *Ciceronis filii laus in re militari* 82. 20. *Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum* 223. 3
Civitas quæ dici possit 222. 9
Civis quis sit 224. 3
Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cœlum aditus 232. 26
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21
Colendi qui 60. 24
Communia civibus inter se quæ sint 23. 5
Concordia fundamentum reipub. 96. 3
Conjugia, societas prima 24. 5
Consideratio tempus & diligentiam postulat 9. 23
Consuetudinis maxima vis est 168. 35.
Contemptus quos homines sequatur 78. 35
Contentio plùs adgloriam valet quàm sermo 83. 14
Convivium melius Latini, quàm Græci nominârunt 198. 10

Corporis

Corporis bona externis anteponenda 99.23.
Crudelitas inimica naturæ 116.33.
Cura optima de ſalute patriæ 238.24.
Cyrſilus quidam lapidibus obrutus 117.15.
Cyrus Perſarum rex agriculturâ maximè oblectatus 203.17.

D

Damon & Pythias 116.8. *Decorum ab honeſto quid differat* 39 18. *Decorum quid ſit* 40.20. *Decorum tribus in rebus poſitum eſt* 52.e. *Decorum ab honeſto ſeparari non poteſt* 40.11.
Defenſio accuſatione laudabilior 84.1. *Defendendi interdum etiam nocentes* 84.27. *definitio neceſſaria principio diſputationis* 4.15.
Deliberanda ea non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio 113.2.
Deos non nocere 69.25.
Depoſita non ſemper reddenda 134.22.
Diſſimilitudo diſſociat amicitias 170.29.
Divitias amare, parvi anguſtique animi eſt 29.19. *divitiæ cur expetantur* 11.26. *dives quis ſit* 227.21.
Dolus malus quid 12.30.
Duodecim tabulæ de tutela 122.5.
Dolor contra naturam 107.14.

E

Eloquentiæ laus 63.22. *eloquentia quid* 83.15.
Ennius cenſet non lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur 208.25.
Epicureorum ſententia de Deo 137.5. *Epicuri de bono & malo ſententia* 216 & 217.
Εὐκαιρία 58.14.
Εὐταξία 58.6.
Exercitatio in omni re neceſſaria 29.33. *exercitatio in ſenibus quid efficiat* 193.24.
Exilium quibus terribile 219.3. *exules qui ſint* 223.19.

F

Fabula Platonis utiliſſima 113.10.
Falſum jurare, pejerare non eſt 138 35.
Fides unde dicta 11.1c. *fides ut nobis habeatur, quid faciendum* 77.29. *fides vel hoſti data ſervanda* 16.27. *fides & conſtantia in amicitia deſiderantur* 167.33.
Finis bonorum & malorum ſimplex eſſe debet 143.30.

Forma dignitas quomodo tuenda 53. 24.
Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130. 30. *fortitudo sine justicia in vitio* 27. 13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* ibid. 16.
Fortunæ magna vis in utramque partem 72. 13.
Fraus odio digna majore, quàm vis 19. 7. *fraus vulpeculæ propria, vis leonis* ibid. 6.

G.

GEmma in vitibus 201. 7. *Gloriæ cupidi homines facilè ad res injustas impelluntur* 28. 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 77. 3. *gloriæ consequendæ viam Socrates tradidit* 81. 16. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent* 82. 15. *gloria hominum angustiis finibus terminatur, nec diuturna esse potest* 236. 17
Gnathonum multi similes 176. 26.
Græca cum Latinis conjungenda 1. ult.

H.

HÆreditas optima quæ 50. 15. *hæreditatis spes quid efficiat* 226. 14
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18.
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstet 6. 32. *homo solus ordinem sentit* 7 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *dii hominibus maximè utiles* 96. 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur.* 72. 11.
Honestum laudabile naturâ 8. 8. *honestum quibus ex rebus constetur* ibid. 6. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* ibid 16. *honestum nihil, quod justiciâ vacat* 27. 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62. 1. *honestas per se animos omnium movet* 77. 22. *honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia* 103. 33. *honestum verum in sapientibus solis* 104. 26. *honesti vis* 117. 10. *honesta naturâ, temporibus fiunt non honesta* 134 26.
Hostis olim peregrinus 17. 15.
Humanæ res fragiles & caducæ 179. 17.

Imperia

I.

Imperia non semper expetenda 29. 25.
Imperator quis sit 224. 4.
Impii adversus deos qui sint 109. 23.
Improbi servi sunt 125. 1.
Injuria fit duobus modis 19. 5
Injustitiæ duo genera 11. 12.
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil decet 46. 16.
Iocandi genus duplex 43. 15.
Iocandi genus quale esse debeat 43. 23.
Irasci graviter inimicis non oportet 36. 19.
Ira nihil rectè fieri patitur 56. 6.
Iudicium ratio duplex 83. ult.
Iura belli 16. 4.
Ius gentium, & jus civile quomodo differant 124 33. *juris fons natura* 125. 20. *jusjurandum ad astringendam fidem vinculum arctissimum* 140. 13. *justitiæ fundamentum fides* 11. 5. *justicia servanda etiam adversus infimos* 19. 1. *justitiâ nullum tempus vacare debet* 28. 8. *justitiâ solâ viri boni nominantur* 79. 22. *justiciæ fruendæ causâ reges olim constituti* 80. 29.
Iustitia fundamentum est famæ 93. 16. *justitia omnium domina & regina virtutum* 109. 29.

L.

Largorum duo genera 86. 21. *largitio* 92. ult.
Latronum leges quædam sunt 80. 15.
Leges cur constitutæ 80. 35. *leges civium incolumitatem spectant* 107. ult. *lex naturæ communem utilitatem spectat* 109. 5. 110. 15. 118. 32.
Liberalitatis duo sunt genera 22. 3. *liberalitatis ratio duplex* 85. 9. *liberales qui* 86. 27.
Libertas quid sit 224. 20.
Liber nemo nisi sapiens ult. 19.
Libidinosa & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti 191. ult. *libidinosorum animi* 238. 29.
Lites valde vitandæ 90. 1.
Loci & temporis vis quanta sit 59. 4.
Ludo & joco quatenus utendum 43. 5.

M.

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum 122. 14.

Mente nihil divinius 115. 34.
Mercari quod statim vendas, sordidum 61. 5
Mercatura quæ probanda 61 19.
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73 8.
Metus omnis, servitus est 226. 33.
Micare in tenebris 127 ult.
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17. 3.
Modestia quid 58.8
Mores corrumpuntur divitiis 93.
Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est* 206. 11. *mors longè abesse à senectute non potest* ibid. 8 *mors omni ætati communis* ibid. 29. *mortis adolescentum & senum discrimen* 207. 29. *morti nihil tam simile, quàm somnus* 211. 13. *moritus religiosa jura tribuuntur* 149. 21. *mors quibus terribilis* 219. 1
Munus perinde est ut accipitur 144. 7.
Mutatio facienda consilii, ubi nos errasse cognoscimus 49 31.

N

NAturam quisque suam potius quam alienam insequi debet 46. 11. *natura quas partes corporis texit eas tegere omnes debent* 52. 14. *natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causa* 107. 12. *natura est jus gentium* ibid. 32. *natura est lex divina & humana* 108. 3. *naturæ lege una & eadem omnes continemur* 109. 9. *natura desiderat recta & convenientia* 112. 10. *naturæ principia* 118. 32. *natura fons juris* 125. 27. *natura mutari non potest* 157. 14. *natura similium sui appetens est* 163. 2.
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21. 6.

O

OBjurgationum qui modus 56. 7.
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 168 12.
Officina nihil habet ingenuum 61. 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio quæstio duplex* 5. 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii deserendi causa* 12. 31. *officia aliis aliis*

alia magis debentur 25. 27. officiorum boni rationcinatores esse debemus ibid. ult. officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur 26. 25. officium adolescentis 50. 23. officia senum 51. 2 officium magistratus ibid. 16. officium privati ibid. 20. officium peregrini ibid. 24. officii persequendi rationes quinque 68. 18 officiorum tractatio in philosopha uberrima 101. 35. deliberatio triplex 102. 31. officia media 104. 31. officia à quatuor fontibus honestatis ducta 134. 32.
Onera maxima, senectus & paupertas 187. 1
Opes cum infamia non utiles 131. 18.
Opinionem hominum de se negligere, arrogantis est 41. 21.
Orationis vis 214. 18. orationis duplex ratio 83. 12. orationis vis duplex 54. 13.
Oratoris proprium quid 2. 18.
Oratoris munus, ingenii non solum est, sed laterum etiam & virium 191. 17.
Orbium cœlestium ordo 234. 7 concentus 234. 34. ab hominibus non percipitur 235 18.
Ordo quid. 58. 11
Otium languorem affert 100. 27.

P.

PAscere bene, prima utilitas in re familiari 99. ult.
Patriæ vita cùm violatur, quàm multa peccantur 221. 15.
Pro patria mors oppetenda, si ità res ferat 25. 4. patria parentibus anteponenda 132. ult.
Patroni civitatum & nationum qui esse debeant 16. 26.
[illegible] 72. 2.
Paupertas, contra naturam 107 14.
Peccare, nunquam utile 123. 8. peccandum non est amici causâ 158. 9. peccata esse æqualia 219. 22. peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt 219. 24. peccare, est tanquam lineas transire 219. 33. peccatorum conscientia, dura servitus 226. 28.
Pecuniæ cupiditas unde 12. 2. pecuniam contemnere magnificum est 29. 20. pecuniâ corrupti, fideles esse non possunt 85. 27. pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda 81. 13. pecuniæ cupiditas in plerisque summa amicitiæ

amicitiæ pestis 158. 2. *pecunia & gratia comparatio* 92 13.
Perduellis 17. 13.
Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
Periculosarum actionum multiplex ratio 34. 25. *periculis sine causa offerre se, stultum est* 34. 15.
Personis veluti duabus natura unumquemque nostrûm induit 44. 29.
Perjurium quid sit 139. 1.
Phaëthon solis filius ictu fulminis deflagravit 134. 8.
Philosophi in quo peccent 13. 9. *philosophorum vita minùs exposita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub. tractant* 31. 6. *philosophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cæperit Cicero* 66. *philosophiæ nomen quibusdam invisum.* ibid 5. *philosophi qui* ibid. 2. *philosophia quid* ibid. 3. *philosophiæ defensio* ibid. 13. *philosophia toto frugifera & fructuosa* 101. 35. *philosophiæ pars de officiis uberrima* 102. 1. *philosophia liberalitatem, justitia continentiam docet* 108. 9. *philosophia vitam tranquillam præstat* 182. 6. *philosophorum principes* 189. 26.
Pietas in patriam, in cœlum via est 233. 27.
Piratis data fides non servanda 138. 31.
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est 185. 17.
Poëmata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
Poëta inersæ extremum actum negligit 183. 19.
Præclara omnia rara 172. 10
Principatum appetere, hominis proprium 7. 25.
Privata nulla, naturâ, sed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, sorte 10. 18. *privata vita otiosior, publica fructuosior* 30. 10. *privata vita quibus concedenda, quibus minùs* ibid. 14.
Prodigi qui 86. 23.
Promissis quando standum non sit 14. 32. 134. 27. *promissa non servanda* 134. 19.
Prudentia quid 62. 14 *prudentiæ & sapientiæ discrimen* ibid. *prudentia sine justitia nocet* 78. 11. *prudentia vera & maximè utilis quæ* 77. 55. *prudentia senectutis est* 188. 32.
Pulchritudinis duo genera 53. 16.

Pythagoreorum mos in in exercenda memoria 195.6.

Q.

Quæstio de honesto & utili 116. 16. *Quæstiones de officio* 132. 6. *Quæstus turpes* 228.24.

R.

Rectum ità justum, si voluntarium 13. 12.

Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis 220. 23.

Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est 21 33.

Reges cur instituti 80.29.

Regnandi cupiditates unde existant 112. 26. *regni fides nulla* 12. 8. *regno iniqui atque infideles multi* 130.21

Rei familiaris augendæ qui modus 38. 27. *res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo* 99. 12. *res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur* 118.1.

Reipub præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 35. 18. *respub ica maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ* 188. 26. *Romani viri illustres bellicâ laude* 27. 6. *Romanorum mos verecundus* 53.9.

S.

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24.14.

Sapientiæ amor ex cognitione honesti 8. 10. *sapientia in quo sita* ibid. 28. *sapientia quid à prudentia differat* 62. 14. *sapientia princeps virtutum* ibid. 13. *sapientia quid* 67. 5. *sapientiæ laus* ibid 13. *sapientes septem, non tamen omnino sapientes* 105. 24. *sapientis est, habere rationem rei familiaris* 122. 30. *sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam sapit* 122. 25. *sapientis cum histrione comparatio* 207. 16. *sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo* 212. 6. *sapientum quorundam de amicitia opinio.* 161. 9. *sapientis animus quibus rebus munitus* 225

Securitas caput est ad beate vivendum 161. 18.

Seditionum origo quæ 35. 26.

Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 136.15.

Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 150.1. *senis sermo quietus & remissus decorus est* 191. 22. *senibus*

ſenibus concedimur, ut de ſe dicant 192. 11. *ſenem* maturè fieri, ſi vis diu eſſe ſenex, proverb. 192.33. *ſenex* is probatur, in quo eſt aliquid adoleſcentis 194. 15. *ſenili* avaritiâ nihil abſurdius 206. 3. *ſenectus* optatur, eademque accuſatur 183. 9. *ſenectutis* arma ſunt exercitationes virtutum 183. 9. *ſenectus* accuſatur, non propter ætatem, ſed propter mores 184. 6. 186. 15. 205. 27. *ſenectus* quatuor de cauſis miſera videtur 187. 3. *ſenectus* maximum onus putatur 187. 1. *ſenectutis* vitia diligentiâ compenſanda ſunt 194. 6. *ſenectutis* vituperatio 195. 20. *ſenectus* naturâ loquacior 201. 35. *ſenectutis* modica ſeveritas probatur 206. 1. *ſenectutis* fructus eſt, antè partorum bonorum memoria & copia 207. 24. *ſenectus* peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ 213. 15.

Sepulchra communia propinquis inter ſe 18. 16.

Sermo qualis eſſe debeat 55. 6. *ſermonum* ſuavitas, amicitiæ condimentum 168. 17.

Servorum infima conditio 9. 12. *ſervis* quomodo utendum ibid. 3.

Severitate ſublatâ adminiſtrari civitas non poteſt 36. 29.

Similitudo ad amicitiam allicit 162. 35.

Simulatum nihil diuturnum 81. 24. *ſimulatio*, perfidi improbi, malitioſi hominis eſt 121. 33. *ſimulatum* nihil in amicitia 155. 8.

Societatis humanæ vinculum oratio 22. 29. *ſocietatis* humanæ gradus 23. 28. *ſocietas* præſtantiſſima, bonorum virorum familiaritas 24. 18. *ſocietas* inter omnes, major autem ut quiſque proximè accedit. 151. 35.

Solitarium nihil natura amat 175. 4. *ſolitudo* languorem affert 100. 28.

Stoicorum oratio 214. 21.

Stulto nemini bene eſſe poteſt 219. 14. *ſtultos* omnes inſanire 214. 25.

Summum jus, ſumma injuria 15. 5.

Superbia in proſperis rebus fugienda 37. 17.

Syllæ largitiones, non liberales, ſed injuſtæ 20. 12.

T

Tabulæ novæ injuſtæ 98. 4.

Temperantia 39. 12.

Turpe

mutantur tempore 106 15. *turpitudo maximè contra naturam* 112. 10. *turpe nunquam utile* 117.35 *Tyrannorum ferè violenta mors* 73.34

V

Valetudinis tuendæ ratio 99. 7.
Vectigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31
Venandi studium honestum 43. 30
Venditor lege 12 *tab. præstabat tantum vitia, quæ linguâ nuncupata essent* 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21
Verecundia 39. 12. *verecundiâ sublatâ, nihil rectum aut honestum est* 60. 20 *verecundia maximum amicitiæ ornamentum* 173.10
Veri investigatio, hominis propria 7. 18
Veritas molesta est 175. 17
Vestitus quæ ratio 53. 28.
Veterrima quæque debent esse suavissima 168. 29
Veturius hosti deditus 139.9
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25
Villa locuples abundet pecore hœdo, agno, gallinâ, lacte caseo, melle 202. 30
Vires celeritati anteponendæ 99. 30
Virgula divina 64. 6
Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliores 21. 9. *virtutum quarundam simulacra in belluis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 71.31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 152. 25. *virtute nihil amabilius* 155 23. *virtus tenera & tractabilis est* 162. 17. *virtutis opinio, amicitiæ conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia* ibid. 15. *virtus pluris æstimanda, quàm ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti* 229. 23. *virtute qui prædili sunt, soli sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vita finis optimus* 208. 11.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. 29.

[illegible] corporis [illegible] fortunæ 198. ult.
[illegible]is natura caduca 200. ult.
[illegible]ciscendi modus 15.24.45.23
[illegible]luptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant 44. 11. voluptates blandissimæ dominæ 79. 11. voluptas omnis honestati contraria 143. 23. voluptate nulla pestis capitalior 195. 27. [illegible] 200. 10. voluptas plurimorum patrociniis defenditur 218.3.
Vox clara & suavis esse debet 54.26.
Utile ab honesto separari non debet 68. 27. utilitatum comparatio 99. 21. utilitas communis secundum naturam. 109. 7.112.12.

Net Cooper
My Book
Augustyn
1700